

Euskal lexiko etnometeorologikoaren azterketa: kultura eta kognizioa¹

A study of the ethnometeorological Basque lexicon: Culture and cognition

Kepa Dieguez Barahona*
Ikertzaile beregaina

ABSTRACT: This article is a summary of a thesis titled “A study of the ethnometeorological lexicon”. For this purpose, we first explain its theoretical context and the science applied. Having done this, we discuss the ethnolinguistics methodology used in order to classify, interpret, and explain the data. We then proceed to present the earliest results of our study of the lexicon of major atmospheric phenomena; and, lastly, we make our final conclusions, taking into account the results that have been achieved.

KEYWORDS: ethnolinguistics; lexicon; culture; ethnometeorology; cognition; anthropology.

LABURPENA: “Euskal lexiko etnometeorologikoaren azterketa” deritzon tesiaren laburpen moldatua da artikulu hau. Horretarako, azaltzen da zein testuinguru teorikotan kokatzen den eta zein jakintzaz baliatzen den; ondoren, metodologia etnolinguistikoaren berri ematen da, datuak sailkatu, interpretatu eta azaltzeko. Behin hori eginda, fenomeno atmosferiko nagusien lexikoaren azterketaren emaitza behinenak adierazten dira, eta, azkenik, lexiko guztia aintzat harturik, ondorio nagusien berri ematen da.

HITZ GAKOAK: etnolinguistika; lexikoa; kultura; etnometeorologia; kognizioa; antropologia.

---

¹ Lan hau tesiaren laburpen moldatu eta apaindua da. Tesia UPV/EHUko Letren Fakultatean aurkeztu zen 2021eko urriaren 1ean, Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Sailean, Euskal Hizkuntzalaritza eta Filologia doktorego programaren barruan. Argibide gehiago nahi izanez gero, jo beza irakurleak tesira: <https://addi.ehu.es/handle/10810/53666>.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Kepa Dieguez Barahona. – kepa.diegez@gmail.com – <https://orcid.org/0000-0003-2390-251X>

Nola aipatu / How to cite: Dieguez Barahona, Kepa (2022). «Euskal lexiko etnometeorologikoaren azterketa: kultura eta kognizioa», ASJU, 56 (1), 271-299. (<https://doi.org/10.1387/asju.23359>).

Jasoa/Received: 2022-01-14; Onartua/Accepted: 2022-04-16. Online argitaratua / Published online: 2022-04-28.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2022 Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (UPV/EHU)

1. Sarrera

Okerbiderik ez izateko argitu dezagun *etno-* aurrizkiak hiztun xeheok erabiltzen dugun lexikoa eman nahi duela aditzera, ez meteorologia zientziak garatu eta erabiltzen duen lexiko teknikoa, baizik eta egunero hizpide izan ohi dugun eguraldiaren inguruko lexikoa. Euskarak bere baitan gordetzen du klimari eta eguraldiari buruzko lexiko oparoa, han-hemenka barreiatuta. Ikerlan honi ekin aurrez inork nekez irudika zezakeen zenbat-gura eguraldi-egoerari heltzen dio euskal hiztunen lexiko adierazgarriak, eta hizkuntz komunitate baten arima eta iruditeria agertzen ditu, hainbat ñabardura eta xehetasunez osaturik. Zenbait adituren arabera, behinena Coseriu (1977: 113-118), lexikoa da hizkuntzaren baitan kulturaren isla eta eragina ondoen eta zuzenen antzematen den eremua. Haren teoria lagun eta gidari, barreiatu samartuta eta ahantzixe egon diren termino gehientsuenak bildu, sailkatu, aditzera eman, interpretatu eta ondorioak azaleratzen dira azterketa honetan: hain da joria etnometeorologiaren lexikoaren eremua, non *ostagi*ena² —fenomeno atmosferikoak— bakarrik aztertzea erabaki bainuen aspaldi. Beste batzuk, berriz, baztertu dira hurrengo baterako azterkizun utzita, hain da naroa datutegi guztia. Etnometeorologia gaia George P. Murdock-ek mugatu zuen *Outline of Cultural Materials* (1987) izeneko liburuan, antropologia arloko sailkapen zabalenetariko batean:

ETHNO-METEOROLOGY: Ideas about night and day, dawn and twilight, rising and setting of the sun, phases of the moon, eclipses, solstices and equinoxes, and the succession of seasons; notions about heavenly bodies (e.g., sun, moon, stars, constellations planets, comets, meteorites); ideas about meteorological phenomena (e.g., clouds and fog, frosts and drought, rain and snow, ice, hail and sleet, winds and whirlwinds, storms, thunder and lightning, rainbow, perihelion and aurora); associated behavior patterns (e.g., greeting the dawn, dispelling an eclipse). (Murdock 1987: 187)

Definizio horretatik guztitik, fenomeno meteorologikoak (ostagiak) baino ez dira jorratu, kontuan hartu gabe denborarekin eta ortziarekin loturik daudenak. Aztergaiak ondoko hauek dira: ostadarra (§ 4.1), ekaitza (§ 4.2), haizeak (§ 4.3), hodeiak (§ 4.4) eta ur-meteoroak —elurra (§ 4.5), euria (§ 4.6), hezetasuna (§ 4.7), ihintza (§ 4.8), izotza (§ 4.9), lainoa-lanbroa-gandua (§ 4.10) eta txingorra (§ 4.11)—.

Xede nagusia izan dut euskal lexiko etnometeorologikoaren bitartez, euskal hiztunaren komunitatearen mundu-ikuskeraz jabetzea, gizatalde baten egitura kontzeptualak eraikitzea lexikoaren esanahi sinbolikoa aztertuz; horrenbestez, euskal hiztunak eraturiko buru-iruditeria azaleratu nahi izan dut ikerlan honen bitartez. Horretarako, frogatu nahi izan dut nola eragiten dion inguruneak lexiko etnometeorologikoari; nola doan lexikoa bilakatuz, kultura bilakatzen den neurri berean; nola ez den euskal lexiko etnometeorologikoa, gehienbat, arbitrarioa, motibatu samartua baizik; nola eman daitezkeen argitara antzinako kultur egintzak zenbait hitzen etimologiaren bitartez; nola eratzen duten hiztunek irudi multzo egituratua

² *Ostagi* berba Azkuek asmatu zuen ‘fenomeno atmosferikoa’ esateko. Beste batzuetan *egurasketa* erabiltzen du. Ez zuen arrakastarik izan, eta guztiz ahaztu zen; izan ere, behin baino ez du berak erabiltzen *Euskalerraren Yakintzaren* laugarren liburukian, 205. orrialdean, ostadarraren izendapenen berri ematen duenean: “Lan onen lenengo liburuan, [...] bekuski irakurleak ostagi onen [ostadarraren] beste amazapi izen” (Azkue 1935-1947/1989).

adimen-begiaren³ bitartez. Helburu horietan guztietan kulturaren eragina sumaturik, alderdi askori errepara lekieke zein den eragin hori aztertzeko.

Kulturaren eragina igarririk, hainbat iturri erabili izan dira taxuzko corpora osatzeko, ahozkoak nahiz idatziak, zaharrak zein berriak; ziurrenik datu asko faltako dira, baina ikuspegi orokorraz jabetzeko lain da azaldutako guztia. Ikerlana aurrera eramateko, lexikoaren azterketa hau testuinguru zehatz eta argi batean kokatu behar izan da: hizkuntzak eta kulturak bat egiten duten muga-barru zabal bezain jakingarri; hain zuzen, eremu horretan XIX. mendeaz geroztik plazaratu izan diren askotariko iritzi eta hipotesiak azaltzen dira tesiaren esparru teorikoan. Tximista eta trumoi ugari azaldu dira lur gainean harrezkero. Batzuk osagarriak; esaterako, Gotzon Aurrekoetxeak (2000) argitaratua, haizeen ahozko hizkerako izendapenen ingurukoa; beste batzuk, ordea, eztabaidagarriak oso, eta, ezbairik gabe, liskar iturri; adibidez, Sapiroren eta Whorfen hipotesi determinista. Beti korapilatsu eta nekeza gertatu ohi da edukia- ren adierazia azaldu nahi izatea: ez da batera samurra, eta ika-mikak ez dira nolana- hikoak izan. Zer ote da lehenago, pentsamendua ala hizkuntza? Zer-nolako harremana dago hizkuntzaren, pentsamenduaren eta errealitatearen artean? Zeinek zeini eragiten dio lehenago? Elkarriz eragiten diote, ala bietariko baten gailurtasunik badago? Horrelako kezka eta hipotesiak islatzen dira ikerketan nondik-norakotasuna adierazteko asmoz; beste zenbait egile, berriz, ahalegindu dira mintzairaren lanabes kognitiboak agerira ateratzen; beste batzuek, ordea, —adibidez, Coseriu (1981) eta geroago Palmerrek (1996/2000) eta Martín Camachok (2016)— ahalak eta leherrak egin dituzte, diziplina berriztatzaile bezain erakargarri baten zutabeak ipintzeko, kulturak eta hizkuntzak bat egiten duten eremuan: etnolinguistika edo hizkuntzalaritza antropologikoa, alderdi kognitiboaz ziprztindurik. Horrexek ematen dio argi izpi bat azterlan honi. Oro har, etnolinguistikaren ildo berria antropologiaz eta beste jakintza batzuek baliatzen da ondorio linguistiko eta kognitiboak ateratzeko; etnolinguistikak bide malkarra du, kanpoko hizkuntzalaritzatzat hartzen baita: lan du oren gogoko izatea, ez da aise, aditu guztiek ez dute-eta begi onez ikusten. Zenbait hizkuntzalarizari mesfidati egon dira. Oraindik, gaur egun, garabidean diharduela baieztatu daiteke: kontu teorikoak bai, baina ez dago ikerlan askorik kulturaren eragina hizkuntzan, bereziki lexikoan, aztertzen duenik: are gutxiago hizkuntza baten lexiko etnometeorologikoan. Alde horretatik, ikerketa hau aitzindari samartzat jo liteke. Ziurrenik, hizkuntzalaritzaren upategi erraldoian botila xume bat baino ez da izango, baina nago hemen lexikoa sailkatu eta aztertzeko ez ote den eskaintzen azterbide bat, kulturak lexikoari nola eragiten dion antzemateko. Eremu horretan, hain zuzen ere, ezohikoa baita, ezartzen da azterlan hau: kulturak hizkuntzari eta batik bat lexikoari nola eragiten dion aztertu eta azalartzea.

Lexikoaren sorkuntza dela-eta, aipatutako Palmer irakasleari (1996/2000) hartutako kontzeptua nagusi bihurtu da tesi guztian zehar: *mind's eye*: *adimen-begia* euskal hiztunen lexikoaren sortzaile aparta da buru-iruditeriaren bitartez.

---

³ Gary B. Palmerri (1996/2000) hartutako kontzeptu hau ardatza da ikerlanean barrena: *mind's eye*. Nik *adimen-begia* itzulpenaz baliatzea erabaki dut kontzeptu hori adierazteko, hots, euskal hiztunen adimen-begia lexikoaren sortzaile gisa, buru-iruditeriaren bitartez.

2. Metodologia

Ikerlan hau aurrera eramateko ezinbestez eta halabeharrez corpus handi samarra osatu behar izan da irizpide jakin batzuei jarraituz. Horretarako eremuari dagozkion hitzak eta lokuzioak hautatu behar izan dira.

Corpusa osatzeari dagokionez, hasiera-hasieratik pentsatu da onena zela hala ahozko iturriak nola idatziak erabiltzea. Horrelako ikerlana herren geratuko zatekeen, ezbairik gabe, bideetariko batek huts egin izan balu. Ahoz jasotako terminoak baino bildu ez balira, argitaraturiko liburu askotako makina bat berba bazter geratuko ziratekeen, eta, aitzitik, liburuetako hitzak baizik aintzat hartu izan ez balira, ahozko adierazpidearen jardun ezin oparoagoa ikerlanetik at geratuko zatekeen. Honelako ikerketak, sendoa, zabala eta ikuspegi askotarikokoa izango bada, ezin saihestezakeen iturrietariko bat. Sarritan termino berak aurkituko ditugu bieran, baina beste zenbaitetan, ez; izan ere, hiztegiek eta tankerako lanek, zoritxarrez, ez dute ahozkotasanaren oparotasun guztia jasotzen. Hala ere, ahozko iturriak uste baino gehiago dira, zeren argitaraturiko hainbat lanek ahozko testuetan baitaude jatorria. Adibidez, Euskal Herri osoan, han-hemenka, herri askotako hiztegitxoak edo lexikoiak ezin esan liteke iturri idatzia direnik; adibidez, Gaminderen lanek, zenbait herritako euskara aztertzen dutenek, bertako hiztunen ahozko testuak dituzte oinarri. Beraz, ahozko kontu asko, zorionez, gaur egun era idatzian jasota dauzkagu. Ahozko testuak aipaturik, hauxe eman nahi da aditzera: inkesta edo elizitazioaren bidez lortu ohi diren terminoak. Horretarako beren-beregi atondutako galdekizunen bitartez, lekuko edo informatzaile batzuei egiten zaizkien galderen bidez eskuratzen dira datuak. Horren adibide da Euskaltzaindiak gauzaturiko *Euskararen Herri Hizkeren Atlas*a (2008) —aurrerantzean, *EHHA*—. Argitaratu baino lehen ere, eguraldiari dagozkion datuak eskuragarri izan ditugu hartarako eskaturiko baimen berezi baten bitartez, eta bertatik corpusa osatzeko 1740 berba lortu dira. Hortaz, ikerketa aurrera eramateko ezinbesteko ahozko tresna izan da *EHHA*. Azpimarratu behar da Euskaltzaindiak 145 herritako 20 497 erantzun jasotzen dituela eta hizkera guztiak daudela ordezkatuak.

Beste ahozko iturri garrantzitsu bat Iñaki Gaminderen lanak izan dira, *Berberik Berba* izenburupean sorta ederra osatu baitu ikertzaileak. Orain arte, salbuespenak salbuespen, Bizkaiko herrietako euskararen azterketa egin du. Liburuok izaera etnolinguistikoa daukatenez gero, meteorologia eta zeru-astroak atalak izaten dira liburu guztietan. Gainera, jasotako hitza ez ezik, gehienetan lekukoek esandako testuak ere ipintzen ditu, batuaz eta bizkaieraz. Beraz, etnotestuak ditugu, hau da, herritarren ahotik bertatik entzun eta jasotako kontakizun eta azalpen ezin interesgarriagoak. Guztira, Gaminderen 203 berbak dute tokia corpusean.

Iturri idatziei dagokionez, lehenengo eta behin Azkueren hiztegia azpimarratu behar da. Bera izan zen, hain zuzen ere, ikerlan honen abiapuntua. Izan ere, beraren hiztegia goitik behera arakatu zen corpusaren lehendabiziko bertsioa osatzeko. Hus-tuketa egiteko Euskaltzaindiak 1905-1906/1969an argitaraturiko edizio faksimilea erabili zen eta, hiztegi hau sarritan aipatzen denez gero, *DVEF* laburdura erabiltzea erabaki da. Idatzitako iturrien artean sartu da hiztegiaren izaera duelako, baina, egia esan, ahozkotzat ere jo zitekeen. Bertatik lortutako hitz kopurua ez da inondik inora nolana hiko: 1280 hitz. Hortaz, batuketa erraza eginda, *EHHA* eta *DVEF*ren bitar-

tez corpusaren % 60 dugu, erdia baino gehixeago. Horiez gain, beste iturri idatzi garantzitsu batzuk honako hauek izan dira:

- *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua Vasca* (1991), 9 liburukiz osatua. *Orotariko Euskal Hiztegia* argitaratu baino lehen, euskal hitz gehien biltzen zituen corpusa zen, bere barnean Azkueren hiztegia daukala. Azterlan honetan *DRALV* laburdura erabili da adierazteko bertatik hartutako berba eta, beste zenbaitetan, zuzenean aipatzen den liburua. Azkueren hiztegitik jasotako hitzak kenduta, 273 erabili dira corpusa osatzeko.
- Joxe Landa, *Gara* egunkarian: 165 hitz. Eguraldi-iragarpenak egitean, idaztan-kera herritarra lexiko jasoarekin konbinatzen du.
- Candido Izagirrereren *El vocabulario vasco de Aranzazu-Oñate* (1959) deritzon liburutik 220 berba. Izagirrereren lanak garai bateko herri-lexikoaren berri ematen digu: oparoa eta ezinbestekoa.
- Justo M. Mokoroaren *Repertorio de locuciones del habla popular vasca* (1990) delako lan eskergatik 382 hitz eta lokuzio erdietsi dira. Mokoroaren lanak ez dauka parekorik euskal esaeragintzan. Ataletan bananduta dago, eta haietariko bat meteorologiari buruzkoa da. Adibidez, euriaren eremuan sartu diren jarduera gehienak Mokoroarenak dira.
- Pierre Lhanderen *Dictionnaire Basque-Français et Français-Basque* (1926) ere miatu da, eta bertatik 215 hitz hartu dira, guztiak Euskal Herriko ipar-ekialdeko euskalkiei dagozkienak.
- Maurice Harrieten euskara-frantses hiztegi eskuizkribatutik ere 106 hitz, guztiak iparraldeko euskalkietakoak. Ikerlan honetan aipatzen diren batzuk *OEH*tik aterata daude, Harrieten hiztegia ez baitut eskuragarri izan.
- Mariano Izetaren *Baztango Hiztegia* (1996) izeneko liburutik 73 hitz. Izenburuak dakarrenez, guztiak Baztangoak: adituen arabera, Baztango hizkera goinafarreraren edo lapurteraren aldaera da.
- Toribio Etxebarriaren *Lexicón del euskera dialectal de Eibar* izeneko ikerlanetik 42 hitz. Lan eder eta mardula osatu zuen bere garaian Toribio Etxebarriak.
- Hainbat idazleren lanak ere miatu dira, eta tantaka izanagatik ere, bide hone-tatik ere berba ugari jaso dira. Zehatz-mehatz bibliografian agertzen da.
- Beste zenbait hitz autoreak egindako inkesta batzuen bitartez lortu dira edo www.etnomet.eus blogean horretarako propio ezarritako lekuan jasotako informazioen bitartez. Irakurle batzuen laguntzari esker, hiztegi eta liburuetan aurkitzen ez den hitz sorta polita lortu da.
- Ikertzaile batzuek egindako zenbait herritako euskararen azterketak aintzat hartu izan dira. Asko direnez gero, tesiko bibliografian banan-banan aipaturik daude.
- Azkenik, *Ereduzko prosa* (Euskal Herriko Unibertsitateko Euskara Institutua-ren webgunean) eta *XX. mendeko euskararen corpus estatistikoa* (Euskaltzaindiaren webgunean) corpusak ere behin baino gehiagotan kontsultatu behar izan dira, papereko *Orotariko Euskal Hiztegia* bezala, beste toki batzuetan jasotako hitzak berresteko asmotan. Ez dago esan beharrik zer-nolako lan eskerga eta erraldoiak diren. Gaur egun ezinbesteko lanabesak dira hiztegitantzan. Ikerlan honetarako, batik bat kontsulta tresnak izan dira, zeren, oro har, bertan aipatzen diren jatorrizko liburuetara jo izan baita.

Behin azterlan honen norabidearen eremu teorikoa —hizkuntzalaritzaren eta antropologiaren elkargunea— zedarriturik eta corpora osatzeko zer-nolako pausoak jarraitu diren azaldu, aztergaia dator: euskarak bere baitan biltzen dituen termino etnometeorologikoen sailkapen eta azterketa, eta, aldi berean, kulturak hizkuntzarekin izendapenetan daukan erlazioa azaleratzea. Aurreko atalean azaldu eta deskribatutako ekarpen teoriko lagungarriak oinarritzat hartzeaz gain, hizkuntzen irakaskuntzan 80ko hamarkadan pil-pilean egon zen beste teoria semantiko baten bidez eskainiko da tresna baliotsu bat etnometeorologiaren inguruko lexikoa sailkatu eta aztertzeko. Horretarako, Wilkins (1976) ezinbesteko euskarria izango da etnometeorologiaren eremuan erabiltzen diren hitzak kontzeptu eta kategoriatan sailkatzeko. Wilkinsen proposamena irakurrita, ondoko honetara heltzen da: edozein hizkuntzatan sei nozio nagusi daude, eta nozio edo kontzeptu espezifikoak (hitzak) horien arabera ardatzurik daude (Wilkins 1976: 25-54). Hori dela-eta, eremu bateko hitz guztiak (nozio espezifikoak), nozio orokorretan sailkatzeko modua egongo litzateke —nozio etnosemantikoak baliokidetzat hartuko da ikerlan honetan—. Beraz, Wilkinsen teoriak bide emango dio azterlan honi jasotako berba guztiak (nozio espezifikoak) zerrendatu eta sailkatzeko.

Ondoren, aditzaera emango da nozio orokor bakoitzaren ezaugarria eta nola egokituko ditugun ikerketa honetara, beti ere Wilkinsen (1976) teoria erabiliz.

1. Nozio orokorra. Izakiak: gure komunikazioaren atal garrantzitsuenetariko bat entitateak identifikatzeari buruzkoa izaten da. Eta identifikatu ez ezik, haien arteko harremanak ere adierazten dira gure arteko komunikazioan. Honelako ezaugarriak dauzkaten hitzak lotu behar zaizkio nozio honi: existentzia, jabetasuna, identitatea, izaki eta fenomeno zehatzak eta materialak. Hori dela-eta, etnometeoroen izendapenei dagozkien adiera guztiak sartuko dira nozio orokor honetan; adibidez, ostagi edo fenomeno atmosferikoen izendapenak, nolako identitatea daukaten, beste ostagi batekin batera azaltzen direnez.
2. Nozio orokorra. Kantitatea: irudi du hizkuntzaren ezaugarri unibertuala dela izenak zatigarri / zatiez in edota zenbakarri / zenbatezin bikoteen arabera sailkatzea. Hori dela-eta, oro har, gauza guztiak kuantifikagarri / kuantifikaezintzat har litezke. Wilkinsen arabera honelako ezaugarriak dauzkaten hitzak lotu behar zaizkio nozio honi (1976: 31): kopuru absolutua eta kopuru erlatiboa. Horregatik, nola edo hala kantitatea adierazten duten etnometeorozuztien hitzak sailkatu behar lirateke nozio orokor honetan. Eta argi eta erne ibili beharra dago kantitate eta kalitate nozioak nahas ez daitezen; adibidez, *huri* edo *elur kopurua* edo *txingor zaparrada*.
3. Nozio orokorra. Kalitatea: berba egiten denean, sarritan, gauza edo pertsonen kualitateak aipatzen ditugu. Wilkinsen esanetan (1976: 38), nozio orokor honetan ondoko hauek daude bilduta: kalitateen neurketa, lexikoa eta egiturak; kalitate zehatzak, jatorria, dimentsioak, pisua, koloreak, temperatura, kalitate fisikoak, pertsona ezaugarriak; fisikoak; egokitasuna eta garrantzia. Horrenbestez, etnometeorozuztien kualitateak sartu behar genituzke kategoriazuztien orokor honetan: nolako den, zein kolore daukan, nola zehazten den. Wilkinsek jatorria nozio honetan nahiago bazuen ere, badirudi egokiagoa izango litzatekeela *espazio* nozio orokorrean txertatzea.

4. Nozio orokorra. Jarduera: mintzatzen garenean, nola edo hala, zerbaiten edo norbaiten ekintzak jakinarazten ditugu. Hizkuntza batzuek berezko aditzekin egiten dute eta beste batzuek subjektuari hainbat marka ezarriz. Wilkinsen arabera (1976: 41-42), nozio orokor honetan honelako kontzeptuak jorratu ohi dira: prozesua, parte hartzea, modua, jarduera zehatzak eta funtzioa. Hemen eremu bati buruzko aditzak eta aditz-lokuzioak sartzen dira, baita *nola?* galderari erantzuten dioten aditzondo guztiak ere. Adibidez, *nola egiten duen euria* edo *elurra hasten duenean*.
5. Nozio orokorra. Denbora: hizkuntza gehienetan, guztietan ez esateagatik, ia ezinezkoa da denbora-kontzepturik gabeko perpausik esatea. Nekez egin liteke. Wilkinsen berbetan (1976: 25-27), nozio orokor honek honako kontzeptu hauei buruzkoak jorratu ohi ditu: unea, iraupena, maiztasuna eta sekuentzia. Hortaz, horrelako kontzepturen bat bere baitan biltzen duen termino oro sartzen da. Adibidez, ekaitzen eremua dela-eta, zein berba dauden *ekaitz* edo *trumoi garai* adierazteko, edo, euriari buruz, *euria*ren *ondorengoa*.
6. Nozio orokorra. Espazioa: hizkuntzetan espazioa preposizio edota postposizioen bitartez adierazten da. Gainera, batzuetan, hitzek berek daramate beren baitan espazio-nozioa. Adibidez “ipar”. Wilkinsi jarraikiz (1976: 32), nozio orokor honetara honelako kontzeptuak biltzen dira: kokamendua eta mugimendua. “Jatorria” kontzeptua “izakiak” noziotik “espazio” noziora aldatu da, azken honetan hobeto ulertzen delakoan. Halandaze, corpuseko hitzen batek baldin badu kokamendu, mugimendu edo jatorri zehatzik, bertan sailkatuko da; adibidez, haizeak nongoak diren: ipar, hego, mendebal haizea... Bestalde, haizeen eremuan, hain zuzen ere, beste azterbide bat erabiliko da. Aipaturako Aurrekoetxeak (2000: 93-107), uste baino askoz garrantzitsuagoa den artikulu batean, *EHH*Arako galdetzen ziren lau haize motei buruz herriaren ikuspegia xehetu zuen, proposaturiko azterbide zehatz baten bidez. Atlaseko haize guztien izendapenak honako honetara bildu zituen Aurrekoetxeak:
  01. Aroaren araberako izendapena.
  02. Haizearen izaerari buruzko izendapena.
  03. Izendapen kardinala.
  04. Izendapen orografikoa.
  05. Ondoko herriak:
    - 05.1. Elementu geografikoa.
    - 05.2. Herrialdea.
    - 05.3. Izendapen toponimikoa.
  06. Ostagiekin lotura duten izendapenak.
  07. Pertsonifikazioa.
  08. Sasoi izendapena.
  09. Erreferentzia astronomikoa.
  10. Bestelako izendapenak.

Wilkinsen nozio orokorrak (1976) eta Aurrekoetxearen azterlana (2000) hizpide eta lagun, haizea aipaturiko azken ostagia denez gero, adibidetzat hartuko da ikus-teko nola geratuko den sailkapen bat:

Haizearen izendapenak (izakiak) → Haize erauntsia (kantitatea) → Haizearen nolakotasuna (kalitatea) → Haizearen inguruko jarduerak (jarduera) → Haizearen garaia (denbora) → Ipar Haizea (espazioa).

Azkenik, nozio orokor guztien kontzeptuak taula batera ekar daitezke; horrela, errazago atzemango da bakoitzak zenbat kontzeptu biltzen dituen bere baitan. Beste batzuk erantsi eta ken litezke, baina direnak nozio espezifikokoak sailkatzeko adinakoak dira.

1. taula

Nozio orokorrak eta kontzeptuak

Izakiak	Kantitatea	Kalitatea	Jarduera	Denbora	Espazioa
Existentzia	Kopuru absolutua	Kalitate zehatzak	Prozesua	Unea	Kokamendua
Jabetasuna	Kopuru erlatiboa	Dimentsioak	Parte hartzea	Iraupena	Mugimendua
Identitatea		Pisua	Jarduera zehatzak	Maiztasuna	Jatorria
Izaki eta fenomeno zehatzak eta materialak		Koloreak	Funtzioa	Sekuentzia	
		Tenperatura	Modua		
		Kalitate fisikoak			
		Egokitasuna eta garrantzia			

Horrela corpusean dauden item guztiak 1. taulan dauden kontzeptuen arabera sailkatuko dira. Hurrengo urratsa hauxe izango da: esparru etnometeorologikoan egindako banaketaren arabera hitz guztiak tauletan txertatu eta sailkapena egitea. Nozio orokorretan dauden kontzeptuek bide emango digute nozio espezifikoko guztiak sailkatzeko.

3. Azterbide etnolingüistiko eta kognitiboa

Gogora dezagun esparru bakarra aztertuko dela (ostagiak) eta azterketa etnolingüistikoari dagokionez, berriki azalduko Wilkinsen (1976) nozio orokor eta espezifikoez gain, gorago aipatu bezala, hiru arloren ekarpenak (hizkuntzalaritza boastarra, etnosemantika eta hizketaren etnografia) hartuko dira aintzat hein handi batean lexikoari buruzko iruzkinak egitean. Bestalde, hizkuntzalaritza kognitiboaren ekarpenak ere aintzat hartuko dira; Palmerren (1996/2000) proposamen kulturallean oinarrituta, beste autore batzuen bidez osatura —beherago zehaztuko direnak—, nozio espezifikokoak aztertzeko azterbide etnolingüistikoa aplikatu da. Ondorioz, ikerlan hau ez da mugatzen hitz guztiak nozio orokorren arabera sailkatzera. Sailkapenean, lehenengo nozio orokorrak hartuko dira kontuan; bigarrenik nozioen kontzeptuetan oinarrituriko kategoriak, hirugarrenik azpikategoriak, eta azkenik, nozio espezifikokoak edo hitzak.

Hala ere, lexiko etnometeorologikoa sailkatu eta aztertzea ez da inondik inora erraza, ezen erabaki zehatz eta artatsuak hartu behar baitira behar bezalako sailka-

pen eta azterketa egoki eta argia egiteko. Hortaz, azterlan honen izaera jakintza-alor anitzekoa begi-bistan dago: nahiz eta hizkuntzalaritzak, etnolinguistikak, antropologia linguistikoak, meteorologiak eta, nolabait, dialektologiak gune jakin batean topo egiten duten, corpus guztia ikertzeko azterketari azterketa etnolinguistikoa deituko diogu. Ikerketa honen beste ekarpenetariko bat da lexikoaren azterketa etnolinguistikoa bultzatzea (Martín Camacho 2016: 198-202), hain zuzen. Horren guztiaren ondorioz, honako kontu hauek hartu dira aintzakotzat:

- Palmerren adimen-begi (*mind's eye*) kontzeptua. Berriz ere nabarmenduko da funtsezkoa dela ikerlan honetan, eta horri lotuta, *adimenaren iruditeria* eta *buru-iruditeria* terminoak ere erabiltzen dira.
- Hiztunen adimen-begiak sorturiko irudien berri ere ematen da, batez ere, metaforak (hitz-elkarketa ugari metaforikoak dira).
- Berba bat nork bildu edo erabili duen eta non jaso den. Oso garrantzitsua da zein euskalkitan, hizkeratan edo herritan erabiltzen den, ingurune horretako gizarte eta kulturari uztarturik egon baitaiteke. Ez da gauza bera Bermeon (Bizkaia) edo Arbizun (Nafarroa) jasota egotea, ingurune soziokulturala desberdina baita; hortaz, terminoen erreferentzia soziokulturalak argitzen ahalegintzen da.
- Berben polisemia ere aztertzen da, batik bat zenbait eremu meteorologikotan erabiltzen denean. Batzuk hitz eremu askotara lerratu dira eta zenbait adiera sortu izan dira.
- Kontrakoa ere gertatuko da; batzuetan zenbait hitz “hapax legomenon” izango dira, hots, behin baino agertu ez den hitz, hitz-forma edo adierazpidea.
- Zenbaitetan hitzen etimologian aztarrika jardutea lagungarria da jatorrizko esanahia azaleratzeko. Horrela, batzuetan, jakin ahalko da zein den antzinako euskal hiztunaren kontzeptu-pentsaera.
- Zenbait kasutan beste kultura eta hizkuntza batzuekin erkatu dira corpuseko berbak.

Terminoen morfologia ere aztertzen da: ea hitz soilak diren, elkarketak, eratorpenak edo onomatopeiak diren. Elkarketak, eratorpenak edo onomatopeiak izanez gero, azpimarratzen da lexikoa motibatu gabea, ziogabea dela, eta ez motibatua.

Horren ostean, ikerketaren emaitza gailenen berri ematen da ostagika: ostadarra, ekaitza, haizeak, hodeiak, elurra, euria, hezetasuna, ihintza, izotza, lanbroa-lainoagandua eta txingorra, hurrenez hurren.

4. Ikerketaren emaitzak

Ostagi ostagi azalduko dira zein diren ikerketaren emaitza nagusiak. Aipatu bezala, honako hauen lexikoaren azterketa egin da: ostadarra, ekaitza, haizeak, hodeiak, elurra, euria, hezetasuna, ihintza, izotza, lainoa-lanbroa-gandua eta txingorra.

4.1. Ostadarra

Lehenengo eta behin, nabarmendu beharrea gaude izakien nozioa baizik ez da goela, eta haren barruan, izendapenak kategoria. Datu guztien arabera, ia izendapen

guztiak hitz-elkarketak dira: oso hitz gutxi dira ostadarra izendatzeko, besteak beste, *arku*, *arranbel*, *uztarri* eta *astiar*. Batzuek, itxuraz, izenak dirudite, baina funtsean hitz-elkarketa batetik datoz; adibidez, Bähr-ek (1931) jaso eta gaur egun galdu samartzat ematen direnak.

Terminoak sortzeko euskal hitzunaren kultur sinbolismoan lau ikuspegik egin dute topo: ustezko jatorrizko berbak (batzuk naturari atxikitakoak), erlijio kristauaren eraginez eraturakoak, Mendebaldeko hizkuntzetan erabiltzen direnak (zibilizazioari lotutakoak) eta maileguak. Hori dela-eta, denboraren joanean ibilbide bat egin daiteke: jatorrizkoak (naturari atxikitakoak) → erlijiozkoak → Mendebaldekoak → maileguak; halandaze, bilakaera horrek adierazten du euskal hitzunaren ingurunearekiko egokitzapena: inguruneak bete-betean eragin dio lexikoa sortzeari.

Adimen-begiak *ortzi* eta *adar* izenen bidez sortzen zituen hitz-elkarketek ematen dute aditzera euskal hitzunaren mundu-ikuskerak: ortziaren adar bat da *ostadarra*, naturari zeharo estekaturiko berba; naturan oinarrituriko terminoak eratzen zituen euskarak. Nolabait esatearren, “ideologia naturalista” islatzen da horrelakoetan. Hiztunen adimen-begiak fenomenoak ikusi eta alderaketa sendo eta irmo baten bitartez eratzen du hitzen arteko elkarketa.

Berba gehienak hitz-elkarketak izanda, eta asko metaforak eta metonimiak direnez gero, nabarmentzekoa da ostadarraren gaineko lexiko etno-meteorologikoa ez dela batere arbitrarioa, motibatua baizik: oso baliabide gramatikala da hitz-elkarketak sortzea, eta ez batere lexikologikoa. Horrenbestez, ikonotasuna gailentzen da. Ikonotasuna irudi baten erreferentzialtasun-mailari dagokio; hau da, norberaren irudiaren eta erreferentearen arteko itxurazko erlazioa. Ikonotasun kontzeptuak, beraz, irudi batek objektu erreal baten irudiarekin dituen kategoriak eta erlazio-mailak adierazten ditu.

4.2. Ekaitza

Nozio orokorretan, kantitatea eta espazioa ez dira azaltzen ekaitzaren eremuan. Nozio orokor oparoena izakiak da, eta haren barruan ekaitzaren, trumoiaren, tximistaren eta tximistargiaren izendapenak. Nozio espezifikoei dagokienez, mota guztietakoak daude: berba hutsak, hitz-elkarketak, onomatopeiak eta maileguak. Nahiz lexiko-eraikuntza horrelakoa izan, gaur egun eletzat hartzen ditugun batzuk hitz-elkarketa edo eratorpen batetik etor litezke; adibidez, *ekaitz* hitza bera. Nolanahi ere, azaldu behar da hitz-elkarketak eta onomatopeiak gailurtzen direla, eta maileguak ere ez direla urriak eta eskasak. Horretaz gain, hitz-elkarketetan *ortzi* elearen ekoizpena handi samarra da ekaitzaren, trumoiaren, tximistaren eta tximistargiaren izendapenetan, *hodei* eta *oinatz* ere bazterrean utzi gabe. Antzina euskal hitzunaren adimen-begiak etengabe erabiltzen zuen *ortzi* berba ekaitzari buruzko lexikoa zabaldu eta hedatzeko. Hori dela-eta, nozio espezifikoko guztiak aintzat harturik, ekaitzaren inguruko lexikoa motibatua eta ikonikoa da, nahiz arbitrariotasun ukitu batzuk ere egon. Bestalde, maileguetan, *trumoi* eta haren inguruko lexiko guztia aipatzekoa da. Horrek ematen du aditzera antzina-antzinatik ondarezko hitzak eta maileguak elkarrekin bizi izan direla inongo arazorik gabe, baita herri berean ere.

Nozio espezifikokoetan sumatzen da kultur sinkretismoa ekaitzaren gainean eraikitako lexikoan; izan ere, antropologiaren iritziz, eta zer esanik ez, etnolinguistikaren

ustez, ez da batere aise adieraztea ez dagoela kulturarik, gutxi gorabehera era lauso batean, osagaiak beste nonbaitetik hartzen ez dituenik, hain zuzen ere bere ingurune soziokulturala ez den beste lekuren batetik. Ideologia naturalistak jarraitzen du ekaitzaren terminoetan barrena ere, ostadarrarekin gertatzen den bezalaxe.

Azken ondorio gisa esan behar da euskarak ekaitzaren inguruan eraikitako lexiko guztia gauza dela egurats aldean suertatu ohi diren egoera gehientsuenei aurre egiteko; mende luzeetan behatutako egoerek bide eman diote adimen-begiari lexiko zehatz eta oparoa eratu eta unibertso sinbolikoa osatzeko, eta zenbaitetan antzemandako hutsune semantikoak maileguen bitartez bete dira, maiz, herri batzuetan, ondazko hitzak eta maileguak elkarrekin bizi diren arren.

4.3. Haizeak

Aurrenik azaldu behar da espazio nozio orokorra nagusi dela beste guztien gainetik: zerrenda oso luzea da, nondik jotzen duen haizeak garrantzitsuena delako euskal hiztunarentzat. Izendapen kardinala nagusitzen zaie besteei, gainerako haize motekin erkatuz gero. Horien artean, ipar-haizearen, hego-haizearen eta mendebaldeko haizearen izendapenak naroak dira, antzeratsu kopuru aldetik; ekialdeko haizearen ingurukoak, ordea, gutxiago dira. Leku-izenez baliatzea oso tresna eraginkorra du adimen-begiak: *deigarria* da baliabide hori mendebaldeko eta ekialdeko haizea izendatzeko.

Hurrengo nozio orokor oparoa izakiena da, zenbait haizeren izendapenak eta beste kategoria batzuk azpimarragarriak baitira; adibidez, zirimola kategoria izendapen kardinalen pare ipin daiteke, hainbat termino baititu. Gainera, izaera berezia duenez, adimen-begiaren arabera, zortzi kategoriatan banatzen dira jasotako hitz guztiak.

Eraketari dagokionez, agerian utzi behar da haizeen eremuan denetarik dagoela: hitz soilak, hitz-elkarketak, onomatopeiak eta maileguak; aditzak eta lokuzioak ere bai. Hitz-elkarketak direla-eta, azpimarratzekoa da gehienetan *haize* dela lehenengo edo bigarren osagaia, batik bat espazio nozio orokorraren barruan. Hitz soilak gutxi dira, eta zenbait maileguak dira; adibidez, *afrontu*⁴ eta *enbat*. Aparteko aipamena egin behar da arrantzaleek itsasoan beste herrialdeetako arrantzaleekin harremanak egin eta mailegatu dituzten hitzekin: bestelako unibertso berezia osatzen dute, baita itsasertzeko herrien lexikoak ere, biek ala biek itsasoaren hodeiertza baitute muga. Onomatopeien aldetik, azpimarratu behar da kategoria hauetan nagusitzen direla: haizearen hotsa, zirimola, haize-bolada eta haize-erauntsia. Goratxoago aipaturiko maileguez gain, haizearen eremuan asko dira, eta batzuetan hutsune lexikoak betetzen dituzte, baina beste batzuetan ondarezko terminoekin batera bizi dira: lehenengoen artean, besteak beste, *afrontu*, *enbat* eta *urakan*; bigarrenen artean, adibidez, *erremolino* eta *norte haize*.

Espazio kategorian azpimarratzekoa da izendapen kardinala gailentzen dela beste guztien gainetik, eta urtaroen eremuan legez, jatorriz bi haize nagusi zirela: iparra eta hegoa. Handik aurrera, mendeak joan, mendeak etorri, adimen-begiak berez bilaka-

⁴ “*Bizk*. Euri eta haize erauntsia” (EH).

tuz edo ondoko kulturen eraginez, apurka-apurka bestelako zehaztapen eta kontzeptuak gehituz joan da sistema sendo eta oparoa erdiesteraino.

Ekaitzaren eremuan gertatzen den bezalaxe, haizeak ere badu izaera magikoa, gehienbat zirimola edo haize-zurrunbiloa izendatzeko erabiltzen diren berbetan: euskal hiztunaren adimen-begiak zerbait magikoa ikusten zuen horrelakoetan. Ezagunenez, haizea ikusten ez den fenomeno meteorologiko bakarra da, eta horrek bide ematen dio hiztunari irudimenari eragin eta irudiak sortzeko. Batzuetan, horrenbestera heltzen da hiztunak haizeari dion beldurra, ezen *beldur-haize* hitz elkarketa ere jasota baitago.

Nozio espezifiko guztiak aintzakotzat harturik, nabarmendu behar da haizearen gaineko lexikoa motibatua dela, adimen-begiak beren-beregi zenbat-gura metafora eta hitz-elkarketa eratu dituelako.

Azkenik, adierazi behar da euskal hiztunaren adimen-begiak eraiki duela haizeen inguruko oso sistema osatu eta naroa, eta baliabide ugari erakutsi dituela egunero suertatzen zitzaizkion haize-egoera guztiei aurre egiteko.

4.4. Hodeiak

Lehenik eta behin, aipatu behar da hodeiek nozio orokor guztiak dauzkatela: izakiak nozio orokorra ugarixeagoa da besteak baino, izendapenak eta hodei-motak tarteko; kantitatea, kalitatea eta jarduera antzekoak dira, gero espazioa, eta nozio espezifiko gutxien denborak dauka. Hodei-moten artean nozio espezifiko asko daude, euskal hiztunaren adimen-begiak ortzian begizatzen dituen hodeiak bereizteko joera du eta. Kantitate nozio orokorrak ere nozio espezifiko ugari biltzen ditu bere baitan. Nozio espezifikoetan azpimarratzekoa da *enbat* berbari buruz egindako azterketa, etnometeorologiaren eremu guztiak aintzat harturik, hamaika adiera dauzka eta.

Adimen-begiak ortzian agertzen den oro desberdindu nahi izate horren bitartez, orotariko baliabideak utzi dira agerian lexikoaren sorkuntzan: hitz-elkarketak, hitz soilak, maileguak, eta, hein txikiagoan, eratorriak; jarduera nozio orokorra dela-eta, aditzak eta lokuzioak ere badira. Onomatopeietan, hodeia ikusizko fenomenoa denez gero, ez bide gero baliabide horren bidez sorturiko terminorik.

Hitz-elkarketez den bezainbatean, logikoa denez, *hodei* eta *laino* eleak nagusi dira, lehenengoari zein bigarren osagaiari dagokienez, batik bat hodei-motak izendatzean; adibidez, *hodei-adar*, *hodei-mataza* eta *trumoi-laino*. Hitz-elkarketetan irudiak ere ez dira baztertzekoak, euskal hiztunaren adimen-begiak ortzira so makina bat irudi sortu baititu: *ahari-buruak*, *laino buruhandi* eta *balen-hodei*. Hitz soilak ere badira ugari, hitz-elkarketekin gertatzen den bezalaxe adimen-begiak irudi franko eratu ditu eta; esaterako, *burrunntzi*,⁵ *kain*⁶ eta *lapar*.⁷ Maileguak ere ez dira nolanhikoak: adibidez, *enbata*, *dorre* eta *serro*. Bestalde, jarduera nozio orokorreko kontzeptu guztiak ekintzari buruzkoak dira; beraz, hainbat aditz eta aditz-lokuzioak badira; esaterako,

⁵ “Stratus, ciertas nubes en forma de cintas largas muy negras, que generalmente producen lluvias A. v. BURRUNTZI-LAINO” (OEH).

⁶ “(V), nubarrones A” (OEH).

⁷ “Nube que aparece en medio del cielo despejado” (Iribarren 1952).

belundu, *oskarbitu* eta *laino arte egon*. Eratorpena ere bada baliabide aski erabilia hodeien eremuan; esaterako, *goibeltasun*, *hodeitza* eta *lainotsu*.

Aipatu bezala, euskal hitzunaren adimen-begiak ortzian hautematen zuen orori iritzi nahi izan zion: ohartzen zen, ondo ohartu ere, zenbat-gura hodei desberdin ikusten zituela zeruan. Alde horretatik, aipatzekoa da zenbaitetan zerbait magikoa sumatzen zuela, eta hori zela-eta, metaforez baliatzen zen begiak ikusten zuena taxutzeko. Horrela, *ahari-buruak*, *laino-bankak*, *hodei-dorre*, *hodei-mataza* eta *zaldi gaineko*. Magia horren barruan, mitologiak ere badu tokitxo bat, batik bat trumoiari edo ekaitzari atxikitako izendapenetan; *Eate* jeinua eta *ortzi* berba enigmatikoa agertzen dira. Bestalde, haizearen inguruko nozio espezifikoko guztiak aztertutik, bat aukeratzekotan *kaiman*⁸ berba nabarmentzekoa da: mailegua dirudi, ziurrenik Bizkaiko eta Gipuzkoako arrantzaleek itsas zabalean beste herrialde bateko arrantzaleei entzun eta bereganatua.

Lexikoa eraikitzeko nozio espezifikoko guztiak aintzat harturik, azpimarratu beharrekoa da hodeien eremuan eraturiko lexikoa, gehienbat, motibatua dela, adimen-begiak beren-beregi makina bat irudi eta hitz-elkarketa osatu ditu eta.

Azkenik, aurreko eremuetan aipatu legez, eman behar da aditzera euskal hitzunaren begiak haizeen jiran eraikitako sistema sendoa eta oparoa dela, eta baliabide franko erabili dituela mendeetan ortzian hautemandako hodei-mota guztiak izendatzeko.

4.5. Elurra

Adierazi behar da elur eremuak nozio orokor guztiak biltzen dituela bere baitan: izakiak nozio orokorra gailentzen zaie beste guztiei, izendapenak kategoriak elur-malutari irizteko hamaika nozio espezifikoko dauzka eta; kantitate nozio orokorrak ere makina bat hitz eta hitz-elkarketa biltzen ditu elur-jausi kategoria oso oparoa baita. Hori horrela izatea ez da harritzekoa, elur ostagi ikusgarriak euskal hitzunaren adimen-begiari bide eman baitio zeinahi irudi sortzeko. Denbora eta espazio nozioek dauzkate nozio espezifikoko gutxien. Aipatu bezala, nozio espezifikorik azpimarratzekotan, *oilo-luma* (*ollollume*)⁹ irudi ederra azpimarratu behar litzateke, eta kategorietan elur-maluta eta elur-jausia.

Hain da ikusgarria elurra —batzuetan, gogaikarria—, mendeak aurrera joan diren heinean, adimen-begia ahalegindu baita elurak sorturiko agertoki guztiei izendapena ematen, sarreran adierazi bezala: lurrera erori aurretik, lurrera erori eta gero, eta elurra urtu ondoren. Sekuentzia horretan agertu ohi diren egoera orok isla du lexikoan, egun estrainioa begitandu arren. Lexikoa sortzeko tresna guztiez baliatzen da adimen-begia: hitz-elkarketak, hitz soilak, maileguak, onomatopeiak, eratorriak eta, jarduera nozio orokorra tarteko, aditzak eta lokuzioak ere agertzen dira.

Hitz-elkarketak hizpide, *elur* berba nagusi da guztietan: gutxi dira *elur* hitza ez daukatenak; izan ere, makina bat hitz-elkarketatan azaltzen dira *elur* edo haren aldae-

⁸ “(V, G), nubes que van poco a poco de noreste al norte, anunciando mares alborotados, aparecen en otoño A” (OEH).

⁹ “Elurra eta hotza: *copo de nieve, flocon, snowflake*. Dima: *ollollume, ollóllume, [ολόύμε]*” (EHHA).

rak; batzuk aipatzekotan hortxe ditugu *elur-mataza*, *elur-begi* eta *elur-mendi*. Azterketan azaldu legez, irudi ugari eraturik daude: adibidez, *elur-lapats*, *oilo-luma* —*elur* elea ez daukana— eta *elur-pilota*; berba soilak ere ez dira gutxi, zeren adimen-begia irudi anitzez baliatu baita begien aurrean zeukanari izena emateko: esate baterako, *oia*, *gazur* eta *kaparra*; maileguak ere azaltzen dira elur eremuan; adibidez, *kopo*, *abalantx* eta *pilota*; zenbait onomatopeia ere badira, batez ere adimen-begiak elurra ari duenean antzematen den hotsari buruzkoa: *piri-piri*; edota ugaritasunari loturikoak: *mara-mara* edo *zara-zara*; eratorriak, ordea, ez dira ugari; esaterako, *elurtza*, *elurketa* eta *elurte*; jarduera nozio orokorrean, aditz eta aditz-lokuzio asko ere badira; esate baterako, *elurrari eragon*, *lurmendu* eta *elurra oparo ezarri*.

Aipatu beharra dago izakiak nozio orokorreko Elur-maluta kategoria aztertu denean ikusarazi dela euskal hitzunaren adimen-begiak zenbat baliabide erabili dituen hura izendatzeko: ez dago ukatzerik zerutik behera erortzen den puska horrek eragiten dituen sentsazioak eta irudiak asko direla, eta gorago azaldu bezala, euskal hitzuna inguratzen duen errealitateak sustatzen ditu horrelako izendapenak. Terminorik hautatzekotan, denbora nozio orokorreko Garai kategoriako *kuku-elur* hitz elkarketak merezi du aipatzea: horrek adierazten du zer nolako ingurunean sortu izan diren horrelako berbak.

Horrenbestez, elurraren eremuan agerian utzi behar da nozio espezifiko guztien nondik norakoa azterturik, lexikoa, batik bat, aski motibatua dela, azaldu legez, adimen-begia beren-beregi hamaika irudiz profitatu izan baita.

Bukatzeko, aurreko eremuetan adierazi bezala, azpimarratu behar da elurraren eremuan euskal hitzunaren adimen-begiak oso sistema sendoa eraiki duela, zirrikiturik gabea, elurra hasi baino lehen, bitartean eta ondoren suertatzen diren egoera konzeptual gehienei irtenbidea ematen die eta.

4.6. Euria

Euriaren eremuak, nozio orokor guztiak betetzeaz gain, nozio espezifiko gehien batzen ditu. Izakiak nozio orokorrak dauzka kategoria gehien: guztira, 16; gutxien, jarduerak (hiru). Guztiarekin ere, izakiak nozio orokorrak ez dauzka nozio espezifiko gehien, kantitateak baizik; kalitateak eta jarduerak ere nozio espezifiko ugari dauzka. Horrek guztiak ematen du aditzera norainoko garrantzia daukan euriak Euskal Herriko kliman eta eguneroko eguraldian: adimen-begiak hitzunek bizi duten esperientzia era naro eta oparoan segmentatzen du. Ezin uka daiteke euri etnometeoroen inguruan eratzen den orok isla daukala euskararen lexikoa: zenbat-gura ñabardura eta xehetasun bereizten dira. Nekez gerta liteke nozio espezifikorik nabarmentzea: hainbat aipa litezke, baina baten bat adieraztekotan, euri xeheari irizteko, Bizkaiko Kortezubi herrian erabiltzen den *kuku-izerdi*¹⁰ hitz-elkarketa azalduko dugu: termino motibatu, antropologiko eta prozesu kognitibo baten bitartez eratutakoa da, ezbairik gabe. Kategorietan, kalitate nozio orokorreko euri xeheari buruzko guztia utzi behar da agerian, bazterrean utzi gabe izakiak nozio orokorreko *euria eta eguzkia aldi berean* kategoria.

¹⁰ “Eguraldia: *llovizna, bruine, drizzle*. Kortezubi: *kukuixerdi, kukuixerdi, [kukwi]eřdi*” (EHHA).

Euriak hainbat antzezleku sorrazten du, bereziak eta oso bitxiak. Euskal hiztunen adimen-begiak guztiei antzeman eta irtenbide lexikoa ematen die: miragarria da datutegiko 1104 nozio espezifikoek —aldaerak, barne— nola bereizten duten naturaren esperientzia. Guztiak, jakina, ez dira erabiltzen hizkera guztietan eta aldi berean, baina denek islatzen dute hiztunen esperientziaren agertokia. Hori dela-eta, adimen-begia eraz dauzkan tresna guztiez baliatzen da: hitz-elkarketak, hitz soilak, maileguak, onomatopeiak, eratorriak eta jarduera nozio orokorraren barruan, aditzak eta lokuzioak ere azaltzen dira.

Aztertutako hitz-elkarketa guztien arabera, *euri* elea nagusitzen zaiei gainerakoei. Horien artean, adibidez, izakiak nozio orokorreko *justuleuri*¹¹ eta *hodei-euri*;¹² kantitate nozio orokorreko *euri-tarrapata* eta *euri-jasa*; kalitate nozio orokorreko *euri-ihintz* eta *euri-lanbro*. Hala ere, beste askok bere baitan ez daukate *euri*; esate baterako, aipatutako *euria eta eguzkia aldi berean* kategorian berba nagusia *azeri* da, horrek daukan konnotazio kulturala tarteko. Berba soilak ere ez dira gutxi: ugari dira nozio orokor guztietan; esaterako, izakiak nozio orokorrean *afoinu*¹³ eta *zizar*;¹⁴ kantitate nozio orokorrean *liprits*¹⁵ eta *pesi*¹⁶ nozio espezifikoak; kantitate nozio orokorrean, *indriska*¹⁷ eta *satarabi*¹⁸ eleak; kalitate nozio orokorrean, *lardats*¹⁹ eta *mardul*²⁰ eleak; espazio nozio orokorrean, *harpe*²¹ eta *kaparra*.²² Hainbeste nozio espezifiko dauzka euri eremuak, maileguak ere asko baitira; adibidez, *aguaxer*, *sapora*,²³ *tulubia*, *denborale*, *tenpesta*, *elementa*,²⁴ *manga* eta *bruma*. Onomatopeiei dagokienez, euri eremuak gehien dauzka, besteak beste, *zaparrada*, *zurripita*, *burrusta*, *txapasta*, *parrasta*, *zafrada*, *zarrazta*, *barra-barra* eta *zirtzira*. Hitz eratorriak batez ere azaltzen dira ka-

¹¹ “*justuleuri* (V-gip ap. Iz ArOñ), *juztuleuri* (V-och ap. A), *fustuleuri* (V-gip (Fseg) ap. A). ‘Lluvia de tronada’ A.” (OEH).

¹² “HODEI-EURI. (*odoi*- G-goi). a) ‘Lluvia acompañada de sol’ Bähr *ArcGip* 398. b) (*orei*- V-gip; *ode*- V-gip; *odeu*- V-gip). Ref.: Iz ArOñ (*oréixa*), UrrAnz (*odeurixa*); Elexp Berg (*ode-euri*). ‘La borrasca (con truenos)’ Iz UrrAnz. ‘Lluvia de tormenta’. *Ode-eurixak daukana zera da: igual emen egundokuak eiteittuala ta hemendik bi kilometrorra bapez*. Elexp Berg” (OEH).

¹³ “*afoinu*. Etim. En último término de lat. *fauoniū*, arag. *fagüño*, alem. *föhn*, etc. 1. (V-gip), *apoinu* (V; Mg PABVoc), *bapañu* (G-goi). Ref.: A (*apoiñu*, *bapañu*); A Apend (*afoin*); Iz ArOñ (*aföñu*); Gte Erd 133; Elexp Berg. ‘Apoñuba, blandura de tiempo’ Mg PABVoc. ‘Humedad causada por la blandura de tiempo. *Eguraldi bere moduko bigun epelak ekarten dau apoñua* (V-m) A. ‘*Bapañu* (G-goi), vaho de la tierra, del ganado que se sofoca, etc.’ Ib. ‘*Aföñu(r)ik eztauko*. [...]” (OEH).

¹⁴ “*zizar*. ‘Euria eta txingorra aldi berean’ (Izturitze)” (EHHA).

¹⁵ “*lipits*. *lipitz* (AN-larr ap. Asp Leiz), *liprits* (V-gip ap. Iz ArOñ). ‘Brizna’ Asp Leiz. ‘Cantidad pequeña’ Iz ArOñ. *Iguzkiaren saminak lanbro-lipits argalenetarik garbitzen omen duelakotz goien-goiean*. JĒ Ber 52. + *lipritz* (V)” (OEH).

¹⁶ “*pesia*. 1. (Hb, Dv (+ ph-); (det.). H (L, BN, S; + ph-), *pesi* (ph- L-ain ap. A; Lh). Tempestad; aguacero. ‘Pluie torrentielle. *Pesiak hari ditu*’ Hb. *Ikusi izatu dire mortu sainduetan harroñak lurrerat etxatuak pesiya eta xirimola*” (OEH).

¹⁷ “*indriska*. iz. Euri jasa Indriska eta elurra bada ere. Bizk.” (EH).

¹⁸ “*satarabi*. 1. ‘(V-oroz), chubasco’ A. 2. ‘(V-oroz), avalancha de nieve’ A” (OEH).

¹⁹ “*euri-lardats*. ‘Euri txikiz jositako eguraldi narrasa, zikina’ (G-Zestoa)” (Azpeitia 2003).

²⁰ “*mardul*. ‘Ateri une gutxi eta zaparrada mardulak” (Landa 2003).

²¹ “*harpe*. ‘Euri-aterpea” (Z-Sohüta). (EHHA).

²² “*kaparra*. 1. (V-m ap. A). ‘Capa o tela de lluvia en las tierras’ A. 2. ‘(V-m), nata de leche A” (OEH).

²³ “*sapora* (BN-arb), ‘olor que se percibe en momento de una lluvia tempestuosa’ A” (OEH).

²⁴ “Eguraldia: *tempestad*, *tempête*, *storm*. Senpere: *elementa*, *eleméntak*, [e]leméntak” (EHHA).

litate eta denbora nozio orokorretan, baita *-ka* atzizkia jardueretan ere; adibidez, *lingirdatsu*, *mamitsu*, *lanbroxka*, *garasta*,²⁵ *adarka*, *jazarrika*, *asete*, *bustite* eta *aterraldi*. Bestalde, jarduera nozio orokorrean makina bat aditz eta aditz-lokuzio dira; esate baterako, besteak beste, *euria zaldiz ari*, *jausi ahalean*, *huri-jasa izan*, *huri-zipriztinak bota* eta *euria suilez ari*. Hori guztia atal honetan jorratutako nozio espezifikoko guztien lagin txiki bat besterik ez da, baina oso adierazgarria aldarrikatzeko euriaren eremua biziki motibatua dela, eta ikoniko samarra ere bai, zeren onomatopeietan —azaldu bezala— onomatopeia askotan erabiltzen diren *z-* kontsonantea eta *a* eta *i* bokalak azaltzen baitira: *zirimir*, *zarra-zarra*, *zirzira*, *zizar* eta *zurripita*, besteak beste. Hotsinbolismoa deritzo horri (Berlin 1992): nozio espezifikoko baten hots-forma esanahiari berari lotzen zaio automatikoki. Hizkuntzaren ikonotasunean oinarritzen da prozedura hau, hizkuntzaren motibazioa agerian uzten baitu, eta ez haren arbitrariotasuna. Esan liteke hots-sinbolismorako baliabide hau kultur sinbolismoan funtsatzen dela.

Bestalde, azpimarratu behar da kalitate nozio orokorreko *huri xehe* eta *uri xehe-xehea* kategorien azterketan, euskal hiztunaren adimen-begiak bere esperientziaren eta errealitatearen iruditeria oparoa azaleratzen duela: euriaren eremu honetan berau jo liteke interesgarrientzat kulturari zeharo loturik baitago: animaliak, arropa zarpaila, huskeria eta txikikeria, santuak, zikinkeria eta ziria dira adimen-begiaren kultur sinbolismoaren zutabeetariko batzuk. Goratxoago aipaturiko *kuku-izerdi* hitz-elkarketaz gain, aipatzekoa da Oñatin jasotako *aixaixak bustitzeko euria*²⁶ terminoa (Izagirre 1959): esaera guztiz kulturala, non hautematen den nola eragiten dion kulturak lexikoari. Inguru honetan eraturiko hitz-elkarketa da, azeriei buruzko konnotazioak aintzat hartzen dituenak.

Horrenbestez, euriaren eremuko nozio espezifikoko guztien nondik-norakoaren berri emanda eta sakon azterturik, lexikoa guztiz motibatua dela eman behar da aditzera, lexikoa sortzeko baliabideek eta lanabesek erakusten dutenaren arabera, hitz-elkarketa, irudi eta onomatopeia ugari azaltzen baitira.

Azkenik, etnometeorologiaren eremu guztietan legetxe, argi eta garbi plazaratu behar da euskal hiztunaren adimen-begiak goitik-beherako sistema sendo-sendoa eraiki duela, euria hizpide, bururatu lekizkigukeen egoera orori heldu eta irtenbidea ematen baitie.

4.7. Hezetasuna

Hezetasunaren eremuak nozio orokorretan izakiak eta espazioa baizik ez dauzka. Izakiak nozio orokorrak bi kategoria dauzka: izendapena eta hezetasuna eta hotza; espazioak, ordea, itsasotiko hezetasuna baino ez. Horien artean izendapenak dira nagusi. Hori dela-eta, adieraz daiteke hezetasun eremua euskal hiztunaren adimen-begiarentzat ez dela inoiz garrantzi handikoa izan. Nozio espezifikorik aipatzekotan, *bendeibal*²⁷ aipatuko da, espazio nozio orokorrean itsasotiko hezetasuna aditzera

²⁵ “*garazta. garasta* (V-gip ap. A). ‘Llovizna’ A. [Buenos Airesen] *bero ezoa. Egunez ta gauzez ere ur-garaztaren azpian egon bear. Or QA 49*” (OEH).

²⁶ “*aixaixak bustitzeko euria*. ‘Euri ttikia’ (G-Oñati)” (Izagirre 1959).

²⁷ “*bendeibal*. ‘Humedad de paredes que trae el mar’ (G-Oñati)” (Izagirre 1959).

eman nahi duena; *bustiotz* hitz-elkarketa ere interesgarria da aipatzea, aldi berean hezetasuna eta hotza adierazi nahi duena.

Nozio espezifikoen eraketari dagokionez, nahiz gutxi diren, hitz-elkarketak, hitz soilak, hitz eratorriak eta maileguak dira; onomatopeiarik ez dago. Hitz-elkarketetan *bustiotz* eta *berase*²⁸ besterik ez daude; hitz soilak ere ez dira ugari: *astare*²⁹ eta *busti*; hitz-eratorrien aldetik, *bustiro*, *hezetasun*, *lantzurda* eta *umeltasun*; maileguetan, *afoinu* eta *bendebal*.

Horrenbestez, azpimarratu behar da hezetasunaren eremuaren lexikoa, gehienbat, motibatua dela: beren-beregi eratzten diren termino motibatuak motibatu gabeak baino gehiago dira. Bestalde, *bendebal* maileguak hutsune lexiko bat betetzen du; izan ere, lexikoaren gabeziak hizkuntzek beste hizkuntza batzuei berbak atzemanen konpontzen dituzte, hiztunen esperientziaren alorra zabalduz doan heinean, edota, hizkuntzek dauzkaten hitzen esanahia zabalduz, edota, analogiaren bidez ele berriak sortuz berezko baliabideak tarteko.

Amaitzeko, adieraztekoa da hezetasunaren eremua txikitxo dela, eta euskal hiztunaren adimen-begiak nahikotzat jotzen duen sistema egokia eraiki duela bere beharrak asetzeko.

4.8. Ihintza

Hezetasunaren eremua baino handiagoa da ihintzarena: lau nozio orokor dauzka: izakiak, jarduera, denbora eta espazioa. Izakiak nozio orokorrak dauzka kategoria gehien, hiru hain zuzen: izendapena, ihintz-geruza eta ihintz-tantak. Izendapenei dagokionez, adimen-begiak makina bat dauzka euskararen hizkeren arabera; gainera, nabarmendu behar da mailegu ugari daudela horien artean. Aipatzekoak dira *ihintz* eta *garo* berben arteko bereizketa, *zohardi-ihintz* (gaueko ihintza) eta *ihintz-toki*.

Nahiz eta oso eremu zabala izan ez, adimen-begiak lexikoa eratzeko hitz-elkarketak, hitz soilak, hitz eratorriak eta maileguak erabiltzen ditu, eta jarduera nozio orokorraren barruan, aditz bat eta aditz-lokuzio bat. Hitz-elkarketak ugari dira, batzuk agerikoak; adibidez, *basur* (basoko ura), *ipar-ihintz* edo *izar-ihintz*; beste batzuk, berriak, ez hain agerikoak; esaterako, *lantzer* edo *lantzurda*. Maileguak ez diren hiru hitz besterik ez dira: *garo*,³⁰ *ihintz* eta *taruza*. Eratorrien artean, *urzondo* eta *ihinzte* aipatu behar dira, eta maileguak ugari dira izendapenetan, ikusita hezetasunaren eremua nolako den. Hala ere, Bizkaiko hizkera batzuetan ondarezko hitza eta mailegua elkarrekin bizi dira: *freskura* eta *iluntzelintze*.

Beraz, datuok ikusita, ihintzaren eremua aski motibatua dela eman behar da aditzera. Ez dirudi maileguez hutsune lexikorik betetzen dutenik, baina, beharbada, sumatzen ez den nabarduraren bat erants diezaiokete esperientziaren alorrari.

Azkenik, azpimarratu behar da ihintzaren eremua, txikia izanda ere, adimen-begiak eraiki duela hautemandako esperientziaren arabera, eta xehetasun lexikoak asetzeko lain dela.

²⁸ “*berase*. ‘Hezetasun handia’ (G-Arrasate, Oñati). A” (OEH).

²⁹ “*astare*. ‘Hezetasuna’ (G-Andoain). A” (OEH).

³⁰ “*garo*. Bizkaiko Mendata herrian, ‘Landareek euria fin-fin bota ondoren izaten duten ura.’” (Mallea 2002).

4.9. Izotza

Lehenengo eta behin azpimarratu behar da *izotz* elea aukeratu dela, baina Euskal Herriko euskalkietan ez dago batasunik, gutxienez bost berba erabiltzen baitira: *horma*, *izotz*, *jela*, *karroin* eta *lei*. Ihintzaren eremuan bezalaxe, izotzaren eremuak lau nozio orokor dauzka: izakiak, jarduera, denbora eta espazioa. Izakiak nozio orokor-rrak dauzka kategoria gehien, eta aldi berean nozio espezifiko gehien. Denen artean izotz-burruntzia kategoria nagusitzen da, makina bat nozio espezifiko dituelako, eta adimen-begia irudi eta sinbolismo berezi askoz ere baliatzen delako.

Nozio espezifikorik nabarmentzekotan, izotz-burruntziari irizteko *negar* berba bigarren osagaitzat dauzkaten hiru hitz-elkarketa nabarmentzen dira: *elur-negar*,³¹ *kandela-negar*³² eta *lei-negar*.³³ Ez dago esan beharrik biziki termino motibatuak direla: adimen-begiak begien negarra izotzarenarekin erkatzen du. Izotz-burruntziarekiko xarmak eta lilurak bide ematen diote euskal hiztunaren adimen-begiari hitz-elkarketa ezin ederragoak sortzeko. Bestalde, ez da baztertzekoa izakiak nozio orokorrean ere antzigar, izotz beltz eta izotz zuri kategorien arteko bereizketa: elur eremuan gertatzen den legez, Euskal Herriko klimaren argazki diakroniko bat ematen digute horrelako ostagiek.

Aipatuak aipatu, izotza, hainbat egoera bitxi sortzen duelarik, euskal hiztunaren adimen-begia denez jabetu eta aterabide lexikoa ematen ahalegintzen da. Denetarikoa baliabideak azaltzen dira lexikoa eratzeko: hitz-elkarketak, hitz soilak, onomatopeiak, hitz eratorriak eta, jarduera nozio orokorraren barruan, aditzak eta aditz-lokuzioak.

Hitz-elkarketez den bezainbatean agerikoa da *horma*, *izotz*, *karroin* eta *lei* berbak gailentzen direla, batik bat izotz-burruntziaren izendapenetan: besteak beste, mahai-gaineratzekoak dira *horma-makila*, *izotz-ziztor*, *karroin-ziri* eta *lei-kandela*. Hitz-elkarketetan antzematen da adimen-begia nolako iruditeriaz baliatzen den, bere esperientzian tinkaturiko irudiak erabiltzen baititu: argizaria, beira, isurkaria, janaria, malko eta negarra, multzoa, tresnak eta zuzia. Horrek guztiak mugatzen du euskal hiztunaren esperientziaren eremua, bere inguruneari lotua, zalantzarik gabe. Aise eta erraz asko eratu ohi ditu hitz-elkarketak, eta, gainera, euskalki gehienetan antzeko samarrak dira adierazian, adierazle desberdinak izan arren: nolabaiteko batasuna sumatzen da hiztunen “ideologia” sortzailean. Berba soilak urri dira; adibidez, izendapenetan *lei* —azterketan azaldu bezala, *izotz* antzinako hitz-elkarketa izan liteke—; Izotz-burruntzia kategorian, *kirriski* eta *ziri*. Izotzaren eremua oparo samarra izanda, maileguak franko ere badira: hiztunaren adimen-begiak hainbat egokitu ditu nolabaiteko “natibizazioa” emanez; adibidez, izendapenetan, *jela* eta *koila*; antzigarrari irizteko, *brisa*; izotz-burruntzia esateko, *bitre* eta *engalas*; izotz-zuria izendatzeko, *kalamoko*; jardueretan *engalastu* eta *jelatu* aditzak; izotzutako ur-putzua, *krystal*. Hizkera guztiek maileguak edukitzeak sarritan erakusten du hizkuntzen arteko harremanak sendoxeagoak izan direla elkarren ondoko hizkeren artean baino, nahiz, jakina, horien artean maileguak ere izan diren. Onomatopeiak ere aipagarriak dira, batez ere izotz-burruntzi kategorian: *dindirri*, *txorro* eta *xirrista* hitzak agertzen dira, zerbait

³¹ “*elur-negar* (*edurnegar*). ‘Izotz-burruntzia’ (B-Mungia)” (EHHA).

³² “*kandela-negar*. ‘Izotz-burruntzia’ (B-Lekeitio)” (EHHA).

³³ “*lei-negar*. ‘Izotz-burruntzia’ (B-Bakio)” (Gaminde 1999).

goitik behera erortzen delako irudipena emanez. Hitz eratorrien artean denbora eta espazio nozio orokorretakoak nagusitzen dira; adibidez, *hormate* eta *jelate*, izotzaren denbora adierazteko eta *leikoi* izotz-lekuari irizteko. Azkenik, jarduera nozio orokorrean aditzak eta aditz lokuzioak ere badira; esate baterako, *horma egin*, *izotz izan* eta *alagalako leiak egin*.

Azaldutako guztiaren ondorioz, adimen-begiak izotzaren inguruan eraiki duen eremua oso motibatua da, hitz-elkarketak eta hitz eratorriak gainerako guztiari gailentzen baitzaizkie. zalantzarik gabe. Hizkera guztietan baturiko piezek osatzen dute puzzle arrunt sendoa eta zirrikiturik gabea, zenbait maileguk lagunduta.

Bukatzeko, esan beharrik ez dago izotz-burruntziaren gaineko izendapen guztiak eratzen dutela biziki kultur sinbolismo interesgarria: euskal hiztunaren adimen-begiak esperientzian funtsatutako baliabide metaforikoak erabili ditu hitz-elkarketa oso sinbolikoak sortzeko.

4.10. Lainoa, lanbroa eta gandua

Lainoak eta lanbroak nozio guztiak betetzen dituzte, kantitatea izan ezik; gandua, ordea, izakiak nozio orokorraren barruan izendapenak kategoriatan baino ez dauka. Lainoak dauzka kategoriatan gehien, bereziki izakiak nozio orokorrean. Hor azaltzen dira nozio espezifiko gehien, baina lanbroaren eremuan goizeko lanbroa kategoriatan dauzka nozio espezifiko gehien. Nozio espezifiko guztiak ematen dute aditzera tamainako garrantzia daukatela hiru ostagiek Euskal Herriko kliman, gure aroaren adierazle: euskal hiztunaren adimen-begiak horretaz jabetu eta nozio espezifiko franko sorrarazi ditu. Eredu gehienetan bezala, ez da samurra nozio espezifiko gailurtzea; oso jakingarriak dira Euskal Herriko kostaldeko berbak laino-mota zenbait irizteko; adibidez, *gurma*, *tabosa*³⁴ eta *zarrazoi*; lanbroaren eremuan, ostera, *amilana*³⁵ berba polisemikoa aipagarria da. Herriko berben artean *gangarabi*³⁶ nabarmendu behar da.

Hiru ostagiek batera arrunt antzeztoki ederrak sortzen dituzte, lainoa, lanbroa eta gandua ikusgarriak izaten baitira, nahiz kontraesana dirudien, hirurek ala hirurek ikuspena murrizten dute eta. Euskal hiztunaren adimen-begiak oso era berezian segmentatzen du bere esperientzia. Hori dela-eta, adimen-begiak lanabes guztiak ipintzen ditu eraz ezohiko antolaketa agerrarazteko: hitz-elkarketak, hitz soilak, maileguak, berba eratorriak eta jarduera nozio orokorraren barruan, aditzak eta aditz-lokuzioak ere azaltzen dira; bestalde, onomatopeia bakarra dago: *murruma*.³⁷

³⁴ “*tabosa* (*taosa*). ‘Neblina, niebla pegajosa’ (G-Zumaia) A” (OEH).

³⁵ “*amilana*. 1. (V-gip ap. Iz *ArOñ*), *amilena* (-ll- V-arr-och ap. A). ‘El viento sur-este. *Amillena*, *soñeko zaarren billa dabillena* (V-och), viento sur-este, que anda buscando ropas viejas (para levantarlas)’ A. ‘*Amillana-aizia*, *amillana lainua* (*Gorbeixa aldeti*). *Emen xun amillana fraka zarren billa dabillena*’ Iz *ArOñ*. *Amillana*, *amillana*, *erropa zarren billa dabillana*. (V-m) ‘Amilana (viento de Diciembre = cierzo)’. AEF 1921, 52. *Amilana*, *fraka zarren bila dabilana*. (V-arr) ‘Viento Norte’. A EY III 113. 2. *amillen*.’ (V-ger), niebla muy fría, acompañada de viento, que endurece mucho las plantas y trae generalmente consigo buen tiempo’ A” (OEH).

³⁶ “*gangarabi*. ‘Erreka aldeko laino hotza’ (B-Lekeitio)” (Lekeitio lantaldea 2001).

³⁷ “*murruma*. ‘Gurma’ (B-Bakio)” (Gaminde 1999).

Xehatutako hitz-elkarketa guztiak aintzakotzat harturik, *laino* elea alde handiz gailentzen zaie beste guztiei; batzuk aipatzekotan, *behe-laino*, *huri-laino* eta *goiz-laino* azaldu behar dira; lanbroaren eremuan, *amilan-laino*, eta ganduaren eremuan, *hodei-litz*, *laino* ele gabea. Hitz soilak, maileguak ez direnak, ez dira asko; gogora ekarri behar dira eremuak izendatzekoak: *laino*, *lanbro* eta *gandu*. Eremu guztietan letxe, maileguak ugari dira, nolabaiteko kultura artekotasunaren adierazle: sarritan, handiago izan ohi da beste hizkuntza batzuen eragina elkarren ondoko hizkerena baino. Haien artean honako hauek azaltzen dira: *kalma*, *sereno*, *zarrazoi*, *gurma*, *enbat*, *murmoi* eta *terral*. Horrek guztiak pentsatzera garamatza hiztunaren adimen-begiak antzina egin zuela zelanbaiteko mestizajea. Hitz eratorriei dagokienez, *lainotsu*, *lainape* eta *lainabera* terminoak azpimarratu behar dira. Aditzak eta aditz-lokuzioak direla-eta, *lainoaren* eremuan, besteak beste, *laino sarea egon* eta *lainoak jo*, eta lanbroaren eremuan, *lanbrotu* eta *lanbroak jan*.

Aipatutakoa aski da ulertzeko *laino*, *lanbro* eta *ganduaren* eremua motibatu askoa dela, agertzen diren termino gehienak hitz-elkarketak dira eta. Euskal hiztunaren adimen-begiak esperientzian oinarritutako bereizketa ugari eratu ditu eremu honetan: elkarketa franko izatea ez da kasualitate hutsa, ziurrenik mintzaira guztiek eskura ohi daukaten baliabiderik erabilgarriena baita.

Amaitzeko, adierazi behar da adimen-begiak *ñabardura* asko sumatzen dituela *laino*, *lanbro* eta *ganduaren* inguruan, eta horrek isla nabaria daukala lexikoan: hainbat egoera hartzen dira aintzat.

4.11. Txingorra

Txingorraren eremuan nozio orokor edo etnosemantiko guztiak azaltzen dira, espazioa izan ezik: adimen-begiak ez bide du beharrezkotzat jo txingorra eta espazioa uztartzea. Gehientsuenetan bezala, izakiak nozio orokorrak biltzen ditu bere baitan kategoria gehien: haien artean adimen-begiak izendapen kategorian ezin konta ahal nozio espezifikoko eman ditu argitara. Ezagun da norainoko ostagi ikusgarria den txingorra: horretaz baliatuta, adimen-begiak hizkera guztietan izendapen ugari hornitu ditu: franko gailurtu litezke, baina baten bat aipatzekotan, hona hemen hiru: *abuntz-hiltzaile*,³⁸ *babazizkor*³⁹ eta *harriabar*.⁴⁰ Kalitate nozio orokorreko txingor ale handia eta ugaria eta txingor ale txikia kategorietan ere badira nozio espezifikoko asko; aipatzekoak dira *babazuza* eta *zirzikora*.⁴¹

Adimen-begiak txingorraren inguruko lexiko-erakuntza jasotzeko, hain ostagi ikusgarri eta harrigarria izanda, irudimena abiada bizian jarri du: orotariko baliabideak azaleratu ditu: hitz-elkarketak, hitz soilak, maileguak, onomatopeiak, hitz eratorriak eta jardura nozio orokorraren aldetik, aditz-lokuzioak ere badira.

Xehatu eta aletutako hitz-elkarketa guztiak ondoriobide, zenbait berba gailentzen dira: *baba*, *harri* eta *kazkara*. Horiek osagai, ondoko hauek nabarmentzen dira: *babazuza* eta aldaerak, *harriabar* eta aldaerak, eta *kazkarabar* eta aldaerak. Nolanahi ere,

³⁸ “*abuntz-hiltzaile* (BN-Baigorri)” (EHHA).

³⁹ “*babazizkor* (N-Luzaide)” (EHHA).

⁴⁰ “*harriabar* (Lhande 1926)” (OEH).

⁴¹ “*zirzikora* (BN-Aldude)” (EHHA).

hitz-elkarketa antropologiko bat azpimarratuko da: *ahuntz-hiltzaile*. Horrek ematen du aditzera, txingor berezi bat jausiz gero, ahuntzak ere hil litezkeela. Horretarako baldintza bakarra egon behar da: hizkera hori erabiltzen den eremuan ahuntzak bizitzea, animalia horiek gogor eta indartsu samarrak baitira. Garbi dago nola eragiten dion kulturak lexikoaren sorkuntzari. Hitz soilei dagokienez, esan behar da ez direla ugari; izakiak, kantitate eta kalitate nozio orokorretan zenbait aipatuko dira: besteak beste, *kazkarra*, *kixkora*,⁴² *txingor*, *zizkor*, *ageta*,⁴³ *harri* eta *mukuts*. Maileguz bezainbatean, besteak beste, hitz soilei dagokienez, bakarra dago: *grezilla*.⁴⁴ Hala ere, *baba*-elea hitz-elkarketa batzuen lehenengo osagaia izanda, mailegu zaharra ere bada, eta zer esanik ez, *piperkoila*⁴⁵ hitz-elkarketa. Onomatopeiak ere azpimarratzeko modukoak dira, txingorrek objektu eta gauzekin jotzean astrapala galanta ateratzen du eta. Batetik, hots handia adierazteko hiru onomatopeia gailurtzen dira: *kiski-kaska*, *tirrizka* eta *zirt-zart* (ohart bedi, hots-sinbolismoa hizpide, euskarak erabili ohi duen bokal osaketa: *-i-* / *-a-*; bestalde, *i* bokalaren nagusitasuna). Beste aldetik, zenbait hitz-elkarketatan zaratari loturiko berbak azaltzen dira: *hots*, *orro*, *arroitu*, *soinu* eta *zurru*. Euskal hiztunaren adimen-begiak, ezinbestez, erreparatzen dio txingorrek ateratzen duen hotsari, termino batzuetan bere esperientzia islatuz. Hitz eratorrien aldetik, corpusean atzizki bakarra aurkitu da, *-te*, kantitatea zein denbora adierazteko: *harrite*. Jarduera nozio orokorrean ez dago aditzik, baina bai aditz-lokuzioak: *bota* eta *egin* aditzak nagusi dira, gehienbat.

Horrenbestez, txingorraren gaineko lexikoa biziki motibatua da eta ikonotasun kutsu bat ere badauka onomatopeien bitartez. Euskal hiztunaren adimen-begiak eremu honen jiran arrunt eraketa irmo eta sendoa osatu du, esperientzian tinkotutako uneez baliaturik. Kulturaren sostenguak eskuratu dizkio behar adinako baliabi-deak lexiko adierazgarria eraikitzeko.

5. Ondorioak

Etnolinguistikaren eta kognizioaren ikuspegitik, hizkuntza-komunitate baten esperientzia irudi eta metaforetan metatzea bezala da lexikoa, memoria kolektiboa antolatzeke lehenengo modua bezala. Hizkuntzaren atal garrantzitsua izanda, behin baliokak errotu eta zentzua eraturik, kulturaren lehenengo geruzetariko bat osatzen du; munduaren ikuskera eta kosmosa estaltzen dituen giza esanahia eratzeko lehendabiziko pausoetariko bat da. Badirudi anabasa edo kaos moduko zerbait izango balitz bezala azaltzen dela, loka eta uztargabea, modu zatikatuan; baina ikuspegi orokorra edukita, ez da inondik inora horretarikoa; garbi asko hautematen da era antolatu eta egituratu duela, zirrikiturik gabea, taxaturik dagoena, eta hizkuntza-komunitateak sortu duen hitz-gordailu bihurturik dagoela, hots, sistema konplexu eta oparoa dela. Eta ez hori bakarrik, baizik eta hiztunek, adimen-begiaren bidez, eguraldiari buruzko lexiko-iruditeria prozesu kultural baten ondorioz sortu dutela. Maiz baieztatu izan da

⁴² “*kixkora* ‘Txingor’ edo ‘txingor ale txikia’” (Izagirre 1959).

⁴³ “*ageta*. Orixe” (OEH).

⁴⁴ “*grezilla* eta *baazuzza* Nafarroa Behereko Bastida herri hirueledunean erabiltzen dira; ziurrenik, *grezilla* gaskoiz ere bai” (EHHA).

⁴⁵ “*piperkoila* (N-Erronkari)” (Estornes 1997).

hitz batzuek giza komunitate baten oso alderdi intimoak adierazten dituztela. Euskarak fenomeno zehatz bati irizteko hitz-elkarketa jakin bat erabiltzeak eman lezake aditzera zein ote den gizarte baten “ideologia” edo bizitzarekiko ikuspegia. Adibidez, arlo etnometeorologikoan ugari dira eraturako metaforak, oso sinbolismo aberatsa sorturik. Esaterako, *izotz-burruntzia* hitz-elkarketaren bigarren osagaiak islatzen du euskal hiztunaren pentsamoldea, nekazaritzari lotua, lan egiteko tresnei uztartua. Beraz, “izena den guztia omen da” deritzon euskal esapideak esanahi osoa hartzen du, ikuspegi hermeneutiko batetik begiratuta: “hizkuntzak errealitatearen giza esperientzia eta bizipen guztiak antolatzen ditu; ondorioz, errealitatearen eta gizakiaren arteko elkarrekintza adierazi eta irudikatzen da izenean, eta, izena aipatzean, elkarrekintza hori eratu eta interpretatzen da” (Ortiz-Osés 2006: 54).

Euskal lexiko etnometeorologikoa, gehienbat, ez da arbitrarioa, eta aski motibatu da. Sortutako sinbolismoa kultura jakin baten adierazpena dela ondorioztatu da —Sperber-en arabera (1988: 14), sinbolismoa sistema kognitiboa da, eta ez semiolgikoa—. Badira arbitrarioritasunaren aurkako kontzeptzioak, ikonotasuna deritzon hizkuntza naturalaren printzipioa azaltzen dutenak. Harreman semantikoak eredu formaletan islatu daitezke; eraturako printzipio pragmatiko-kognitiboa zenbait baliabide linguistiko kognitiboren bidez azaleratzen da, eta gramatikalizazio-prozesuen eraginez hizkuntzan finkatzen dira estrategia diskurtsibo gisa: hainbat termino hitz-elkarketaren, eratorpenaren eta onomatopeien bidez eraten dira. Berba ugari oso deskriptiboak dira, oro har, euskararen lexiko gehiena bezala. Bestalde, ikonotasuna nagusi da; izan ere, ikonotasun terminoa erabili ohi da ez-arbitrarioritasunaz aritzeko. Euskal hiztunaren adimen-begia dagoeneko beste eremu batzuetan erabiltzen ziren beste hitz batzuek baliatu da, aurrean izan dituen fenomenoak izendatzeko. Gainera, makina bat hitz-elkarketa eraiki izan du adimen-begiak; oro har, lehenengo osagaia eguraldiari lotutakoa, eta bigarrena beste eremu batetik hartutakoa. Adibidez, *elur-maluta* hitz-elkarketan, lehenengo osagaia *elur* bera da, baina bigarrena adimen-begiak eguneroko errealitate eta esperientziatik erauzitako berba da. Horrela, metaforen bitartez, adimen-begiak termino deskriptibo, metaforiko, ez-arbitrario eta ikonikoak sorrarazi ditu eguraldiaren eremu guztietan.

Lexiko etnometeorologikoari buruzko ikuspegi osoa edukita, uler daiteke nolako eraikuntza semantikoa eraman duen aurrera euskal hiztunaren adimen-begiak: euskal hiztunak kulturaren eta lexikoaren artean eraiki duen zubia sumatzen da. Euskararen gramatikaz baliatu gabe, Sapir-Whorfen erlatibismo linguistikoaz bestera, hizkuntzak ez ditu errealitatea eta pentsaera baldintzatzen, baizik eta errealitateak berak baldintzatzen du hizkuntza-komunitate baten hizkuntza. Adimen-begiak inguruko berbak erauzi eta erabili egiten ditu bere nahieran, hautematen dituen gabezia semantikoak betetzeko. Ez dauka zalantzarik edonolako terminoa sorrarazteko; jabeakuntza horrek, nolabait, giza talde baten mundu-ikuskeraz jabetzeko balio du, eta azaleratzen du adimen-begiak zer-nolako unibertso sinbolikoa eraiki duen. Ziurrenik oso prozesu azkar eta zehatua izan da, mendeak joan, mendeak etorri. Baina, hitz-elkarketa edo termino bat gailentzeko hizkuntza-komunitateak onetsi beharko zuen, aurrera egingo bazuen. Termino bakoitzak, ziurrenik, iragazki ugari igaro beharko zituen, komunitateak ohiko lexikoan oniritzi bitartean.

Euskal hiztunaren adimen-begiak, ziur asko, bere ingurura so egin eta bertan aurkituko zituen lexiko-hutsuneak eraiki eta asetzeko baliabideak. Lexikoa ingurunearen

arabera eratzten da. Horretan ez dago inolako zalantzarik. Hizkuntza oso gida balio-tsua da jakiteko nola gizarteak egokitu eta moldatzen diren beren ingurune natural, sozial, material eta naturaz gaindikora (Morant Marco eta Díaz Rojo 2005: 10-16). Horrela bada, hitz eta esapide ugari islatzen dute nola gizarte batek taxutu eta interpretatu duen hizkuntza jakin bat. Beraz, natura, giza harreman eta sinesmenen elementuak —mitologia ahaztu gabe— izendatzen dituzten berbak kulturak arlo horiek interpretatu dituen moduaren ondorioak izango dira.

Lehenik, gorputzari behatuko zion, eta lexiko-sortzaile iturri agortezina dela ohar-tuko zen: besteak beste, *argi-begi* (egunsentia); *eki-begi* (toki eguzkitsua); *haizebegi* (haizeak jotzen duen tokia); *laino burubandi* (hodeitzarra); *trumoi-buru* (hodei trumoi-tsua); *laino-hanka* (hodeitzarra); *hanka mehe* (euri xehea) eta *oilanka* (zaldizkoak).

Bigarrenik, hiztunak erabiltzen zituen objektuak, arropa edo tresnak ere bihurtuko ziren lexikoa eratzeko tresnetariko bat; adibidez, *euri-zirtzila* (euri xehea); *laban* (euria adierazten duten hodeiak); *izotz-burruntzia*; *izotz-kandela*; *harriabar* (txingorra); *haize-beroki* (haize-babesa); *elur-mataza* (elur-maluta handia); *karroin-ziri* (izotz-burruntzia); *lantzeta* (izotz-burruntzia); *zirimiri* (euri xehea) eta *narria* (euri xehea).

Hirugarrenik, nahiz harrigarri samarra izan, janaria bera izan daiteke baliagarria lexikoa sorrarazteko; adibidez, *elur-bikor* (elur-maluta); *izotz-ziztor* (izotz-burruntzia); *elur-lapats* (elur xehea); *elur-salda* (elur zapaldua); *elur-telada* (elur-geruza mehea); *elur-zopak* (elur-maluta handiak) eta *kaskaragar* (kazkabarra).

Laugarrenik, naturari emanda bizi izan den komunitate batean nahitaezkoa izan da animaliez baliatzea lexikoa sorrarazteko.

- Ostadarraren eremuan: *oilo-hanka* (ostadarra).
- Haizeen eremuan: *ahuntz-haizea* (ipar-ekialdeko haizea); *ahari-buruak* (hodeitarrak); *atun-haize* (mendebaldeko haizea); *behor-biltzaile* eta *karakol-haize* (haize-zirimola) eta *arraza-zakur* (ekialdeko haizea).
- Hodeien eremuan: *zaldi gaineko* (euria dakarten hodeiak); *balen-hodei* (estratua) eta *ipar-zeroi* (zirruak).
- Elurraren eremuan: *oilo-luma* (elur-maluta) eta *kuku-elur* (udaberriko elurra).
- Euria: *aixaixak* (azeriak) *bustitzeko euria* (euri xehea); *asto-karrerak* (euria barra-barra); *azeri-ekontza* (eguzkia eta euria aldi berean); *atun-adur* (euri xehe-xehea). (*euli-pixa* (euri xehea); *kuku-izerdia* (euri xehea); *zaldizkoak* (euri-zutabeak) eta *zozomikoteak* (martxoaren azkenetako eta apirilaren hasierako egun euritsuak).
- Txingorren eremuan: *ahuntz-biltzaile* (txingorra).
- Eguraldiaren beraren eremuan: *marmoka* (bero larria) eta *eguraldi zakurra* (eguraldi kaxkarra).

Bosgarrenik, mitologiak ere badu zeresanik eguraldiaren inguruko lexikoan. Nahiz eremu guztietan berbak egon ez, badira hitzak antzinako euskal gizakiaren pentsamolde mitologikoaren berri ematen dutenak:

- Ostadarraren eremuan. Zalantzazkoak izan arren, *ortzi* hainbat hitz-elkarketan azaltzen da; adibidez, *ostadar*.

- Ekaitzaren eremuan. *Ortziri* lotutako guztiak sar daitezke multzo honetan; dela jainkoa, dela zerua, dela lurgainetik dagoen guztia, hainbeste hitz-elkarketa dauzkanez gero, ez da baztertzekoa; *oinaztarri* eta *oinusturi* edo *aire gaizto* terminoak, “tximista” adierazteko.
- Haizeen eremuan. *Ortzirekin* zerikusia dutenak ere azaltzen dira; adibidez, *ostaize*; haize-zurrunbiloari irizteko badira hitz batzuk izaera mitologikoa dutenak: *akelarre*, *bahomet*, *deabruaren lana*, *iratxo haize*, *kaskarot*, *mahoma*, *mahomet*, *mari txiker*, *satarrabi*, *sorgin-haize* eta *trabonarro*; *behor-haizeak* ere, “ipar-haizea” izendatzeko, izan lezake kutsu mitologikoa; *beldur-haize* eta *haize-bihur* hitz-elkarketek zama mitologikoa daukate (“haize-bolada latza” ematen dute aditzera); *traganarru* hitzak ere, “ur-zirimola” izendatzeko, badauka izaera mitologikoa.
- Euriaren eremuan. Euriak eta eguzkiak topo egiten dutenean, *deabru* elea erabiltzen da zenbait hitz-elkarketatan; adibidez, *deabruaren ezkontza*; *ortzi* berriz ere azaltzen da batzuetan: *ostebi*, *osteleuri*.
- Hodeien eremuan. *Eatek* konnotazio mitologikoa dauka; izan ere, haranez haran eta mendiz mendi trumoi-hodeiak zuzentzen dituen jainua da; *hodei* osagaia ere agertzen da zenbait hitz-elkarketatan; adibidez, *justulodei* edo *hodeilaino*; *amilana* berbak ere, Anboto gaineko lainoa esan nahi duenean, kutsu mitologikoa dauka; *Aidekok* lainoaren itxura ere har dezake.
- Txingorraren eremuan. *Marik* bidal diezagukeen zigorrik handienetariko bat *txingor-ekaitza* da.

Seigarrenik, nola ez, mitologiarekin zerikusia duten berbak ez ezik, erlijio kristauari loturikoak ere badira:

- Ostadarraren eremuan: *erromako zubi*, *Jaungoikoaren baranda* / *faxa* eta *gerriko*, *San Migelen*, *San Nikolasen* eta *zeruko zubi*.
- Ekaitzaren eremuan: *jainkoaren argi* (tximistargi).
- Haizeen eremuan: *aste santu haize* (ekialdeko haizea); *garizuma-haize* (ekialdeko haizea) eta *San Migel haize* (ekialdeko haizea).

Azkenik, ez dago esan beharrik munduko hizkuntza guztien hiztegiaren atal txiki bat onomatopeiaz osatuta dagoela; adimen-begiak ere ugari erabiltzen ditu; adibidez, *dart* (trumoiaren azantza); *kiski-kaska* (txingorraren onomatopeia); *mara-mara* (elur ugari egitea); *barra-barra* (euri-ugari egitea); *piri-piri* (elurraren onomatopeia); *zirt-zart* (txingorraren onomatopeia); *zik-zak* (tximistaren onomatopeia); *pil-pil* eta *firin-faran* (haizearen onomatopeiak); *zara-zara* (euriaren onomatopeia); *zir-zir* (euriaren hotsa) eta *zapar* (euriaren onomatopeia).

Aztertutako termino guztien artean, euskal hitzunen adimen-begiak lilura berezia dio izotz-burruntziari, berak baitauzka bere baitan irudi gehien.

Hitzunen adimen-begiak hainbat hitz euskalki guztietan sortu baditu ere, adieretan nolabaiteko batasuna sumatzen da. Euskararen hizkeren eremuan gertatzen diren eguraldi-egoerei, oro har, erantzuten die lexikoak. Hala eta guztiz ere, orografiak garrantzia handia du, eta hizkera bakoitzak bere eguraldi-errealitatea islatzen du; ez da gauza bera itsasertzeko hizkerek darabilten lexikoa, edo barrualdekoek, edo Pirinio aldekoek darabiltena. Zentzuzkoa denez, Bizkaiko kostaldeko hizkeretan askoz berba

gutxiago erabiltzen dira elur edo izotzari lotutakoak, Pirinio aldekoetan baino. Hala ere, bietan oso bereizketa semantiko zehatzak egiten dira; adibidez, Gernikan oso elur-maluta xehea (*edur txingo*) eta elur-pikorra (*txinbo*) bereizten dituzte, eta Nafarroako Uztarroze herrian —bertako erronkariera euskalkia galduta—, elur-pikorra (*pirrina*)⁴⁶ eta elur-maluta txikia (*txaparrada*) bereizten zituzten. Zenbaitetan, herri berean bizpahiru aldaera aurkitu dira ostagi berari iritzeko. Esaterako, kostaldetik oso hurbil dagoen Leioa herrian hiru izendapen erabiltzen dituzte elur-maluta esateko: *alpar*, *edur kopo* eta *mataza*. Beste batzuetan, elkarretatik urrun samar diren bi herritan izendapen bera erabiltzen da; adibidez, haizeen eremuan, *beheko haize* (hego-haizea) erabiltzen da Bizkaiko Zollo herrian —hizkeretan hego-mendebaldeen dagoena—, eta Nafarroa Behereko Bidarra herrian; baina Bizkaiko kostaldeko zenbait herritan —Bermeo, Elantxobe, Mundaka— ipar-mendebal edo mendebala da *beheko haize*.

Lexikoak klima nola bilakatu den islatu ohi du; izan ere, hitz berri batzuk sortzen dira edo zaharrak erabiltzeari uzten diote hiztunek, nahiz batzuetan gelditzen diren haien hitz-gordailuan. Hizkera eta herrietako terminoak azterturik, adimen-begia nola joan den egokituz eguraldi-egoera batzuetara ondoriozta daiteke. Oso azpimarregarria da adieraztea hizkera guztietan, kostaldean zein barrualdean, azaltzen direla hitzak edo hitz-elkarketak “elur-jausia” edo “elurrak behera egitea” izendatzeko. Adibide guztiak *EHHA*tik aterata daude; adibidez, Bizkaian, Bakion, *edurgolpe*; Larrabetzun, *edurnarkada*; Gipuzkoan, Donostian, *elurpilla*; Oñatin, *edurnarra*; Zestean *elur-jausi*; Araban, Aramaion, *edurlaprastara*; Nafarroan, Erratzun, *elurmendi*; Urdiainen, *korrituba*; Lapurdin, Arrangoitzen, *elur lehertze*; Ainhoan, *elur lauso*; Nafarroa Beherean, Bidarrain, *litatu*; Ezterenzubín, *eluso*; Zuberoan, Larrainen, *elhürlürta*; Zalgizen, *elhur-oso*. Hitztunen adimen-begiak ikusten zuen zer gertatzen zen “elurrak behera egiten zuenean”, eta erabaki zuen hainbat erataria adieraztea tokian tokikoa. Hori dela-eta, ez da harrigarria pentsatzea antzina klima latzagoa zela oraingoa baino, kontuan harturik kostaldeko herriek “elur-jausia” adierazteko oraindik berbak gorde izan dituztela. Beste zenbait adibide ipin litezke izotz edo elur eremuetara joko balitz.

Eremu lexiko bateko ustezko hutsuneak betetzen dira beste hizkuntza edo hizkera batzuei maileguak hartuz, hitztunen esperientziaren alorra zabalduz doan heinean, edota dauzkaten hitzen esanahia hedatuz, edo analogiaren bitartez berezko baliabide linguistikoak lagun, hitz berriak sortuz. Termino guztien jatorriari dagokionez, narbarmentzekoa da maileguak ugari direla, baina, salbuespenak salbuespen, ez ohi dute hutsune lexikorik betetzen; maiz elkarrekin bizi dira ondarezko hitza eta mailegua; adibidez “euri-zaparrada” adierazteko zenbat-gura berba eta hitz-elkarketa dira, ondarezkoak nahiz maileguak; adibidez, maileguen artean, *aguaxer*,⁴⁷ *elementu*⁴⁸ edo *manga*, eta ondarezkoen artean, *euri-jasa*, *eramaittu*⁴⁹ edo *zaparrada*. Zer esanik ez, haizeen eremua hizpide, maileguen eta ondarezko berben arteko elkarbizitza erabatekoa da; esaterako, Bizkaiko kostaldeko herrietan arrantzaleek hainbat mailegu ekarri izan dituzte beste leku batzuetako arrantzaleen ahotik; *suroesteko aixie*⁵⁰ maileguaz

⁴⁶ “*pirrina* (N-Uztarroze)” (Azkue 1905-06/1969).

⁴⁷ “*aguaxer* (B-Ondarroa)” (*EHHA*).

⁴⁸ “*elementu* (G-Hernani/ N-Goizueta)” (*EHHA*).

⁴⁹ “*eramaittu* (G-Oñati)” (Izagirre 1959).

⁵⁰ “*suroesteko aixie* (B-Bermeo)” (Barrutia 2000).

baliatzen dira, baina *beko aixie* ere erabiltzen dute bertako hiztunek. Nahiz eta funtsean haize mota bera adierazi nahi duten, baliteke mailegua itsasoan erabiltzea eta ondarezkoa lehorrean, ikuspegia desberdina baita. Aipatu bezala, maileguez hutsune lexikorik bete ohi ez badute ere, zenbaitetan, bai; esaterako kostaldean gertatu ohi den haizete fenomeno ikusgarria izendatzeko, maileguez baliatzen da euskal hiztuna: *bullarta*,⁵¹ *enbata*, *galerna* edo *galarren*, eta *zoperna*.⁵² Ondarezko hitzen aztarnarik ez bide dago; beraz, ziurrenik, mailegu horiek zahar askoak dira, edo euskal hiztunaren adimen-begiak uste izan du kontzeptu hori behar bezala izendaturik zegoela. Ez dago ukatzerik hizkuntzak harremanetan egotea berrikuntza eta aldaketa linguistiko anitzen eragile dela. Eskuarki eremu honetako mailegu gehienek “natibizazio” prozesu bat jasan dute: maila fonologikoan hotsak ahoskatzeko modukoak bihurtzen dira, hots, hurbiltze fonologiko bat gertatzen da. Beraz, ez dira gutxi eremu honetako maileguak: eremu semantiko jakin batzuetan ugari egoteak darama pentsatzera kultur hedatze zehatz batekin batera iritsi direla maileguak.

Beste zenbaitetan berba batek hainbat adiera ditu hizkeren arabera: polisemia ez da arrotza eremu etnometeorologikoan. Horrela adierazi izan da zenbait aldiz tesian zehar. Adibide bat ipintzearren, berriki aipatutako *enbata* berbak tokian tokiko esanahiak dauzka. Historian enbata asko ikaragarriak eta hilgarriak izan badira ere —1912ko zorigaiztoko enbatan, Bermeo aldean, 143 lagun hil ziren—, adimen-begiaren sotiltasuna aldatuz doa herritik herrira; adibidez, Gipuzkoako Zumaia herrian “bero ikaragarriaren ondoko haize leuna da”, Bizkaiko Txorierri haranean “laino iluna”, baina, beste herri askotan “itsasotiko ekaitza” da. Nork bere erara hautematen du fenomeno bertsua. Hala eta guztiz ere, gure ikuspegi etnolinguistikoaren arabera, hitzak ez dira guztiz polisemikoak edo monosemikoak; ez dira izate esanahi askotarikoak edo bakarrekoak, baizik eta zein den testuingurua, halako esangurak daukate. Hori dela-eta, hiztun batek hitz bat testuinguru berri batean erabiltzen duenean, gehienetan metaforikoki, arrakasta lortuko du edo ez: lortuz gero, hitz horren eremu lexikoa zabalduko da. Printzipioz, edozein hiztunek du “baimena” hitz baten erabilera zabaltzeko, zehazteko gaitzak diren mugen barruan: geroago, adiera hedatze horrek bidea urratu eta osotasunari eragingo dio edo ez. Hala ere, horrela izanda ere, aukera horrek sekulako interesa du: berari esker, hizkuntza tresna ezin egokiago bihur daiteke; mendeak joan, mendeak etorri, belaunaldi askoren herentzia, gizakia- ren beharretara moldatua.

Azaldu beharreko beste fenomeno etnolinguistiko interesgarri bat “holofrasia” da: termino bakar baten bidez, ideia konplexu bat adierazteko hizkuntza baten joera. Irudi du hizkuntza bat holofrastikoa izan daitekeela beste hizkuntza baten ikuspuntutik. Aztertu beharreko kontua izan behar luke, baina nekez har liteke holofrasia antzinako hizkuntzen oinarritzko ezaugarritzat. Eremu etnometeorologikoan konplexu samartzat har litezkeen gertakari batzuk adierazten dira hitz bakar baten bitartez; adibidez, *afrontu* maileguak aldi berean euria eta haizea adierazten du; gainera, natibizazio prozesua jasanda, egokitu da sistema fonologikora; *kalotx*⁵³ eleak ematen

⁵¹ “*bullarta* (L-Donibane Lohizun)” (EHHA).

⁵² s.v. *zoperna* (Azkue 1905-06/1969).

⁵³ s.v. *kalotx* (Azkue 1905-1906/1969).

du aditzera oinetakoari itsatsi zaion elurra; *kaiman*⁵⁴ hodei motak esan nahi du ipar mendebaldetik iparrera joaten diren hodeiak, itsaso zakarra iragarri eta udazken aldean agertzen direnak; *bagurrin*⁵⁵ hitz-elkarketak oroitarazten du *cierzo* moduko haizea ('pago-usaina' esan nahi du, ipar-haizeak eramaten duen urrina); eultzietan erabiltzen zen, haizatzen zen bakoitzean. Horrelako berba askoren berri eman liteke, barnean kontzeptu konplexu samarra daukatenak.

Beraz, eguraldiaren gaineko eremu guztiak azterturik, ez dago ukatzerik euskal hiztunaren adimen-begiak oso egitura lexiko sendo eta ahalmentsua eratu duela. Era askotariko klima-egoerei egiten die aurre lexikoak. Oso sare egituratu eta antolatua sorrarazi du; ñabardurak eta xehetasunak ugari dira, kultura eta bizimodua bilakatu diren heinean, egokituz joan direnak, nahiz eta, egia esan, hitz eta esapide batzuk galdu diren. Euskal hiztunaren adimen-begiak esperientzia bideratzen du, natura eta erreferentea; esanahi bati adierazlea ematen dio. Zentzuzkoa da adieraztea nolabaiteko natura eraldatze honen ondorioz, kultur prozesu bati esleia dakiokela lexikoaren sormena. Kulturaren bilakatze horren eraginez, lexikoa ere bilakatu da ezari-ezarian. Horrela, kultur aldaketek lexikoari eragiten diotela azaltzen du ikerketa etnolinguistiko batek eta, era berean, nola agertzen diren hitz berriak eta nola galtzen diren beste hitz batzuk.

Esparru etnometeorologikoaren eremu guztietako lexikoa azterturik, antzeman daiteke nola bilakatzen den Euskal Herriko klima: hauteman daiteke herri euskaldunetan klima bilakatu doan heinean, era berean lexikoa aldatuz doala. Begi-bistan eta ezagun da joera honek lexikoari eragin eta erasaten diola: zenbait berba ahanzturaren zorroan jausten dira, eta beste batzuk sortu, gaur egun, oro har, eta salbuespenak salbuespen, maileguak edota era desegokian eraturako hitz-elkarketak eta ikuspegiak: galzorian dauden fenomeno atmosferiko batzuei buruzko hitzak etenik gabe atzenuko dira, ez baitira nahitaezko izango: beharrezana nolako, hitzak halako.

Laburdurak

DVEF = *Diccionario vasco-español-francés* (= Azkue 1905-1906/1969).

DRALV = *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua Vasca* (= Akesolo et alii 1991).

EH = *Euskaltzaindiaren Hiztegia*.

EHHA = *Euskal Herriko Hizkeren Atlas* (= Euskaltzaindia 2008).

EHHE = *Euskal Hiztegi Historiko-Etimologikoa* (= Lakarra, Manterola & Segurola 2019).

OEH = *Orotariko Euskal Hiztegia* (= Mitxelena 1987-2005).

Bibliografia

Akesolo, Lino, Manuel de la Sota & Pierre Lafitte. 1991. *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua Vasca* (DRALV), 9 lib. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.

Aurrekoetxea, Gotzon. 2000. Haizeen izendapenak ahozko hizkeran. In Txipi Ormaetxea, Gotzon Aurrekoetxea, Patxi Salaberri & Pilartxo Etxebarria (arg.), *Txillardegilagan giroan*, 93-115. Bilbo: UEU.

⁵⁴ s.v. *kaiman* (Azkue 1905-1906/1969).

⁵⁵ s.v. *bagurrin* (Iribarren 1952).

- Azkue, Resurrección María. 1905-1906/1969. *Diccionario vasco-español-francés (DVEF)*. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.
- Azkue, Resurrección María 1935-1947/1989. *Euskalerrriaren Yakintza*. 3. argit. Bilbo & Madril: Euskaltzaindia & Espasa Calpe.
- Azpeitia, Agurtzane. 2003. *Zestoako hizkera*. Zestoia: Zestoako Udala.
- Bähr, Gerhard. 1931. El arco iris y la vía láctea: (vocablos, etimologías y difusión, creencias populares). *RIEV* 22. 397-414.
- Barrutia, Eneko. 2000. *Bizkaiko arrantzaleen hiztegia*. Bilbo: Labayru.
- Berlin, Brent. 1992. *Ethnobiological classification. Principles of categorization of plants and animals in traditional societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Coseriu, Eugenio. 1977. Introducción al estudio estructural del léxico. In *Principios de semántica estructural*, 87-142. Madril: Gredos.
- Coseriu, Eugenio. 1981. La socio- y la etno-lingüística: sus fundamentos y sus tareas. *Anuario de Letras* 19. 5-30.
- Coseriu, Eugenio. 1986. *Introducción a la lingüística*. Madril: Gredos.
- Estornés, Bernardo. 1997. *Erronkariko uskararen hiztegia*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Euskaltzaindia. 2008. *Euskararen Herri Hizkeren Atlas. I. Lexikoa (EHHA)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Gaminde, Iñaki. 1991. *Abadiñoko lexikoz*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.
- Gaminde, Iñaki. 1997. *Gatikako euskaraz*. Gatika: Gatikako Gogoz Euskara Taldea.
- Gaminde, Iñaki. 1999. *Bakio berbarik berba*. Bakio: Bakioko Udala.
- Iribarren, Jose María. 1952. *Vocabulario navarro*. Iruñea: Diario de Navarra.
- Izagirre, Claudio. 1959. *Vocabulario de Oñate (ASJUren Gehigarriak 7)*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Izeta, Mariano. 1996. *Baztango hiztegia*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Lakarra, Joseba A., Julen Manterola & Iñaki Seguro. 2019. *Euskal Hiztegi Historiko-Etimologikoa (EHHE)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lekeitioko lantaldea (Kontxi Altzibar, Marta Korrea, Judith Laka, Naroa Ogando, Nire Portillo, Arantza Retolaza, Jon Mikel Seijo & Joseba Andoni Seijo). 2001. *Lekeitioko berbak 2*. Lekeitio: Lekeitioko Udala.
- Lhande, Pierre. 1926. *Dictionnaire Basque-Français et Français-Basque (dialectes labourdin, bas-navarrais et souletin)*. Paris: Gabriel Beauchesne.
- Mallea, Idoia. 2002. *Mendatako hiztegia*. Bilbo: Mendatako Udala.
- Martín Camacho, José Carlos. 2016. Hacia una caracterización de una disciplina lingüística (casi) olvidada: la Etnolingüística. *ELUA* 30. 181-212. <http://dx.doi.org/10.14198/ELUA2016.30.09>.
- Mitxelena, Koldo. 1987-2005. *Orotariko Euskal Hiztegia, Diccionario General Vasco (OEH)*, 16 lib. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Mitxelena, Koldo. 2011 [1972]. Lengua y cultura. In Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluz (arg.), *Luis Michelena. Obras Completas. II. Lingüística general, (ASJUren Gehigarriak 65)*, 81-108. Donostia & Gasteiz: “Julio Urkixo” Euskal Filologi Mintegia, Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU.
- Morant Marco, Ricard & Jose Antonio Díaz Rojo. 2005. Etnolingüística. *Temarios de humanidades. Lingüística general* [online]. <https://www.liceus.com/producto/etnolingüística/>.
- Mokoroa, Justo. 1990. *Repertorio de locuciones del habla popular vasca*. Bilbo: Labayru.

- Murdock, George Peter, Clellan S. Ford, Alfred E. Hudson, Raymond Kennedy, Leo W. Simmons & John W. M. Whiting. 1987-2000. *Outline of cultural materials* [5th revised edition]. New Haven, Connecticut: Human Relations Area Files.
- Ortiz-Osés, Andrés & Luis Garagalza. 2006. *Euskal Mitologia (Izena duen guztia omen da)*. Donostia: Gipuzkoako Kutxa.
- Palmer, Gary B. 1996. *Towards a theory of cultural linguistics*. Austin: University of Texas Press (gaztelaniazko argitalpena: *Lingüística cultural*. Madril: Alianza Editorial. 2000).
- Sperber, Dan. 1978. *El simbolismo en general*. Bartzelona: Anthropos.
- Wilkins, David. A. 1976. *Notional syllabuses: A taxonomy and its relevance to foreign language curriculum development*. Londres: Oxford University Press.

